

SOSYAL HAKLARIN DOLAYLI OLARAK KORUNMASI VE ANAYASA MAHKEMESİNİN BİREYSEL BAŞVURU YOLUNDAKİ YAKLAŞIMI*

Enes Kethüda†

GİRİŞ

Sosyal haklar, bireylerin insan onuruna yaraşır asgari bir sosyoekonomik yaşam standardına sahip olmasını güvence altına alarak, sosyal adalet ilkesinin hayata geçirilmesini amaçlayan insan hakları kategorisidir. Tarihsel olarak liberal devrimlerin ortaya çıkardığı, varsıl kesimlerin ayrıcalıklarına dayanan klasik insan hakları anlayışına karşılık sosyal haklar insan haklarını toplumun bütünü için anlamlı kılma işlevi üstlenmektedir.

Sahip olduğu bu önemli işleve rağmen sosyal haklar hiçbir zaman klasik haklarla eşit derecede öneme ve normatif değere sahip olamamıştır. Nitekim, tarihsel süreç boyunca sosyal hakların pratikteki değeri, kapitalizmin dönemsel ihtiyaçlarına bağlı olarak sürekli değişmiş, nihayetinde küreselleşme süreciyle birlikte 20. yüzyılın dördüncü çeyreğinden itibaren belirgin biçimde azalmıştır. Bu durumun temelinde, sosyal hakların klasik haklardan farklı olarak devlet aygıtı ve vergi mükellefleri bakımından ciddi mali külfetler doğurduğu yönündeki yaygın kanaat yatmaktadır. Neticede, klasik hakların aksine sosyal haklar ekonomik kaynaklara bağımlı ve yargılanamayan haklar olarak görülmekte ve bu durum ulusal ve uluslararası hukuk normları üzerinde etkili olmaktadır.

Arka plandaki bu olumsuz tabloya rağmen hukuki düzlemde sosyal hakların normatif değerini iyileştirmeye yönelik çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Bunlardan biri, sosyal hakların, güçlü denetim sistemleriyle güvencelenen klasik haklar çerçevesinde dolaylı olarak korunmasıdır. İnsan haklarının karşılıklı bağımlı yapısına dayanan bu yöntem, geleneksel olarak sosyal haklar alanında görülen pek çok menfaatin klasik haklar eliyle korunmasını sağlamaktadır.

Mevcut çalışma, dolaylı koruma yaklaşımının Anayasa’da öngörülen bireysel başvuru mekanizması çerçevesindeki yansımaları incelemektedir. Ulusal bireysel başvuru sistemi, sosyal hakların yargısal denetime elverişli olmadığı yönündeki geleneksel kabullerin etkisi ve liberal haklara dayanan İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi’nden (İHAS) esinlenmesi nedeniyle, sosyal hakları büyük ölçüde dışlayan bir koruma alanı sunmaktadır. Ne var ki, tıpkı İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi (İHAM) gibi Anayasa Mahkemesi (AYM) de sosyal hakları koruma alanındaki klasik haklar aracılığıyla dolaylı olarak incelemektedir.

Bu bağlamda çalışma, ulusal bireysel başvuru yolundaki dolaylı koruma pratiğinin kapsamı ve sosyal hakların yargılanabilirliği sorununa ne ölçüde katkı sağlayabileceğini

* Bu çalışma, bazı ekleme ve geliştirmelerle birlikte, “İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuruda Sosyal Haklar: Özel Yaşama ve Aile Yaşamına Saygı Hakkı Kapsamında Bir İnceleme” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

† Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Ana Bilim Dalı, eneskethuda@trabzon.edu.tr.

tartışmayı amaçlamaktadır. Sosyal haklara dair tartışmaların genellikle bu hakların maliyetli oluşu ve devletin sosyoekonomik politikalarına bağımlılığı ekseninde yürütüldüğü göz önüne alınarak çalışmada esasen bu yön üzerinde durulacaktır. Bu çerçevede öncelikle, (I) dolaylı koruma yaklaşımının işleyiş mantığı çeşitli örnekler ışığında ortaya konulacaktır. Daha sonra, (II) AYM'nin dolaylı koruma pratiğine temel oluşturması nedeniyle İHAM'ın dolaylı koruma yaklaşımı, tarihsel, teorik ve pratik arka planıyla ele alınacaktır. Üçüncü bölümdeyse (III) AYM'nin yaklaşımı ele alınacak ve bireysel başvuru yolunda sosyal hakların güçlendirilmesi doğrultusunda öneriler getirilecektir. Bu çerçevedeki değerlendirmede, AYM'nin İHAM içtihadı karşısında Anayasal düzenin özgün dinamiklerini göz önünde bulundurup bulundurmadığı sorgulanacak ve bununla bağlantılı olarak koruma alanının sosyal haklar lehine geliştirilmesi yönünde önerilerde bulunulacaktır. Son olarak, sosyal haklara ilişkin esas denetiminin güçlendirilmesine yönelik olarak maliyet kaygılarını da dikkate alan bir denetim modeli önerilecek ve bu doğrultuda başta Birleşmiş Milletler (BM) Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (ESKHS) bünyesindeki bireysel başvuru sistemi olmak üzere, karşılaştırmalı örneklerin rehberliğinden yararlanılacaktır.

I. SOSYAL HAKLARIN DAVA EDİLEBİLİRLİĞİ BAKIMINDAN BİR YÖNTEM: DOLAYLI KORUMA YAKLAŞIMI

A. İnsan Haklarının Bütünselliği ve Karşılıklı Bağımlılık İlkeleri

İnsan hakları; konu, ortaya çıktıkları dönem, devlete yükledikleri ödev gibi çeşitli kriterlere dayanan pek çok farklı sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Tasniflendirme, her bir hak kategorisi için mahiyetine uygun bir sistem oluşturma ve koruma rejimi belirlemeye imkân tanınması bakımından işlevseldir¹. Ne var ki, geleneksel sınıflandırmalar sözü edilen amacı aşarak insan hakları arasında klasik haklar lehine ve sosyal haklar aleyhine işleyen bir hiyerarşi ve değer sıralaması yaratmaktadır².

Öte yandan, insan haklarının her biri, insan yaşamının farklı yönlerini kuşatarak bireyi her yönden özgür kılmayı amaç edinmektedir. Teorik düzeyde bu amaç ancak tüm hakların birlikte var olmasıyla anlamlı bir biçimde gerçekleşebilir³. Her bireyin tüm haklara aynı anda ve aynı yoğunlukta ihtiyaç duymaması, insan haklarının bütüncül doğasına ilişkin bu kuramsal gerçeği ortadan kaldırmaz. Gerçek anlamda bir özgürlükten söz edilebilmesi, sosyal haklar dâhil tüm hak ve özgürlüklerin bireyin ihtiyaç duyduğu anda erişilebilir olmasına bağlıdır. Doğaldır ki, barınma ve beslenme gibi temel ihtiyaçlarını karşılayamayan veya bedenini işçi sıfatıyla 16 saat boyunca ağır çalışma koşullarında kiraya vermek zorunda kalan bir birey için özgürlük hakkının, fiziksel ve zihinsel bütünlük hakkının veya entelektüel hakların işlevi

¹ Özge Yücel Dericiler, Sosyal Haklar ve İnsan Hakları Hukuku Çerçevesinde Devletin Yükümlülükleri: Refah Devletinin Krizi Ekseninde Bir İnceleme, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2014, ss. 43-44.

² Bkz. İzzet Mert Ertan, Sosyal Hakların Uluslararası Korunması ve Avrupa Sosyal Şartı Sistemi, İstanbul: Beta Yayınları, 2015, ss. 9-13.

³ International IDEA, Social and Economic Rights, 2nd Ed. Stockholm: International IDEA, 2017, s. 6.

kalmaz⁴. Dolayısıyla insan hakları, aralarındaki tamamlayıcılık ilişkisi nedeniyle bölünmez bir bütün olarak görülmelidir.

İnsan haklarının bir diğer temel özelliği, karşılıklı bağımlılık ilişkisi içerisinde bulunmalarıdır. Buna göre insan hakları münferit olarak algılanmamalıdır ve aralarında “su sızdırmaz bir ayırım”⁵ yoktur. İnsan haklarının etkili bir biçimde hayata geçebilmesi, karşılıklı dayanışma ile mümkündür.

Böylelikle, insan haklarının, bölünmezlik ve karşılıklı bağımlılık ilkeleriyle nitelenen bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Bu iki ilke aynı zamanda insan haklarının bütünselliği ilkesinin birbirini tamamlayan iki yönünü oluşturmaktadır. Birinci yön, özgürlüğün ancak tüm hakların birlikte var olmasıyla mümkün olduğunu ifade eden bölünmezlik (indivisibility) ilkesine işaret eder. İkinci ve şu anda ele alınmakta olan yön ise insan haklarının birbirinden yalıtılarak değerlendirilemeyeceğini, aksine aralarında dayanışmanın ve nesnel ya da bağlamsal örtüşmelerin bulunduğunu ifade eden karşılıklı bağımlılık (interdependence) ilkesidir⁶. Bütünsellik ilkesinin birbirini tamamlayan bu iki yansıması, insan haklarının niteliğini ve işleyişini açıklamak bakımından bir yapboz oyunu metaforuyla somutlaştırılabilir. Nasıl ki bir yapboz ancak tüm parçaları bir araya geldiğinde anlamlı bir görüntü oluşturabiliyorsa, insan hakları da ancak hep birlikte gerçek ve eksiksiz bir özgürlük resmi ortaya çıkarabilir. Üstelik bu parçalar yalnızca bir araya gelmekle kalmaz, aynı zamanda biçimsel olarak birbirinin içine geçen kısımlara sahiptir. Her bir parça ancak bu dayanışma sayesinde özgürlük resminde stabil ve anlamlı bir konum elde eder. Tıpkı bu parçalar gibi insan hakları da kare ya da dikdörtgen biçiminde düzgün ve bağımsız formlara sahip değildir, birbiriyle iç içe geçen yapıları vardır ve gerçek anlamda hayata geçirilebilmeleri, aralarındaki dayanışmaya, uyuma ve bütünselliğe bağlıdır.

İnsan haklarının karşılıklı bağımlılığı, gerçek yaşamdaki menfaatlerin, hak kategorileri arasında yapılan teorik ayrımlarla tam olarak örtüşmemesinden kaynaklanmaktadır. Belirli bir insan hakkının medeni, siyasi veya sosyal olarak etiketlenmesi, onun koruduğu çıkarların diğer kategorilerden tamamen soyutlandığı anlamına gelmemektedir. Klasik haklar arasında sayılan yaşam hakkı ile fiziksel ve zihinsel bütünlük haklarının bazı durumlarda sağlık bakımı gibi sosyal bir menfaatin sağlanmasını zorunlu kılması bu duruma örnek gösterilebilir. Dolayısıyla herhangi bir insan hakkı normunu ‘medeni’, ‘siyasi’ ya da ‘sosyal’ gibi sıfatlarla nitelemek mümkün olsa da onun koruduğu tüm menfaatlerin aynı kategoride değerlendirilmesi her zaman

⁴ 1961 Anayasası’nın hazırlık çalışmaları sırasında da vurgulandığı üzere, “... maddi (mali ve iktisadi) imkanlardan, yaşama için zaruri olan gelir kaynaklarından ve varlıktan mahrum olan halk tabakaları için klasik hürriyetler yalnız kâğıt üstünde kalan parlak fakat boş laflardan başka bir değere sahip olmaz.” [T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt 2, S. Sayısı: 35, Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu (5/7), s. 10 <https://tinyurl.com/2v9fps7m> (E. T. 24/7/2025)]. Paralel yönde bkz. Birleşmiş Milletler Tahran Bildirisi, s. 4, <https://tinyurl.com/29zbjpis> (E. T. 24/07/2025).

⁵ Bkz. Airey v. Ireland (6289/73), 9.10.1979, para. 26.

⁶ Söz konusu kavramların birlikte kullanıldığı bir belge için bkz. Birleşmiş Milletler Viyana Bildirisi ve Eylem Planı, para. 5, <https://tinyurl.com/yjnn2mvh>, (E. T. 24/7/2025). BM Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi de genel yorumlarında insan haklarının bütünsel yapısını istikrarlı bir biçimde bu iki kavramla açıklamıştır. Örneğin bkz. CESCR, General Comment No. 3: The Nature of States Parties Obligations, 1990, § 8; General Comment No. 22 on The Right to Sexual and Reproductive Health, 2016, § 10.

mümkün değildir⁷. Bu nedenle, insan haklarını suni kategorilere hapsedip aralarına keskin sınırlar çizmek ve bunun sonucunda bazı hak kategorilerini ikincil konuma itmek, insan haklarının doğasıyla ve bütünsel yapısıyla bağdaşmamaktadır.

B. Dolaylı Koruma (Indirect Protection) Yaklaşımı

İnsan hakları arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisinin önemli sonuçlarından biri, sosyal haklar kapsamında görülen menfaatlerin çoğu zaman daha güçlü bir güvence rejimine tabi olan klasik haklar çerçevesinde korunabilmesidir. Klasik hakların gerçek anlamda etkili olabilmesi, özellikle yoksul ve kırılgan bireyler açısından, birçok durumda sosyal hakların tamamlayıcılığına bağlıdır. İki hak kategorisi arasındaki bu bağımlılık ilişkisi kimi durumlarda organik (organic/direct interdependence) bir biçimde belirmektedir. Söz gelişi, sağlık hakkı, beslenme hakkı, yeterli yaşam düzeyi gibi sosyal haklar; yaşam hakkı, fiziksel ve zihinsel bütünlük hakkı gibi bedensel bütünlükle ilgili klasik hakların etkili bir biçimde hayata geçmesi bakımından önemlidir⁸. Kimi durumlardaysa organik ilişkisi olmayan iki hak arasındaki bağlamsal örtüşmelerin sonucunda ilişkisel/dolaylı karşılıklı bağımlılık (related/indirect interdependence) ilişkisi belirir⁹. Söz gelimi, sosyoekonomik konulara ilişkin davalarda adil yargılanma hakkının sağladığı güvenceler, sosyal haklar lehine bir işlev üstlenir. Benzer şekilde, işverenini eleştirdiği için iş akdi feshedilen bir işçinin durumu, ifade özgürlüğünü ve çalışma hakkını aynı anda ilgilendirmektedir. Bu haklardan herhangi birine yönelik hak arama mücadelesi, diğer hakkın da dolaylı biçimde korunmasına hizmet eder.

Haklar arasındaki bu geçirgenlik ilişkisi, pek çok ulusal ve uluslararası koruma organının, sosyal menfaatleri klasik haklar kapsamında korunabilir bulmasını sağlamaktadır. Dolaylı koruma¹⁰ (indirect protection) olarak adlandırılan bu yöntem, insan haklarının iç içe geçmiş yapısından hareketle sosyal hakların yargılanabilirliğini sağlamaktadır¹¹. Bu durum, insan hakları arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisinin doğurduğu geçirgenliğin doğal bir sonucudur.

Dolaylı koruma yöntemi, esasen klasik hakların korunması amacıyla tasarlanan çeşitli ulusal ve uluslararası insan hakları denetim mekanizmaları tarafından, açık ya da örtük biçimde benimsenmektedir. Bunlardan biri olan BM İnsan Hakları Komitesi (İHK), sosyal güvenlik

⁷ Ingrid Leijten, *Core Socio-Economic Rights and the European Court of Human Rights*, Cambridge: Cambridge University Press, 2018, s. 59 vd.

⁸ HRC, General Comment No. 6, The right to life (art. 6), 1982, § 5.

⁹ Organik-ilşkisel karşılıklı bağımlılık ayrımı hakkında daha fazla detay için bkz. Craig Scott, “Interdependence and Permeability of Human Rights Norms: Towards a Partial Fusion of the International Covenants on Human Rights”, *Osgoode Hall Law Journal*, C. 27, S. 3, 1989, s. 779 vd.

¹⁰ Farklı terminolojik kullanımlar için bkz. Tolga Şirin, “Bir İhtimal Daha Var O da Ölmek mi Dersin? (Sosyal İnsan Haklarının Anayasa Şikayeti Yoluyla Dava Edilebilirliği Lehine Tezler ve Öneriler)”, *Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu IV Bildiriler*, İstanbul: Petrol-İş Yayını, 2014, s. 348; Ulaş Karan, “Sosyal Hakların Güçlendirilmesi Açısından Bir İmkan: ‘Bütüncül Yaklaşım’”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 40, S. 3, 2007, ss. 31-62; Scott, ss. 769-878; Eva Brems, “Indirect Protection of Social Rights by the European Court of Human Rights”, *Exploring Social Rights: Between Theory and Practice*, ed. Daphne Barak-Erez, Aeyal M. Gross, Portland: Hart Publishing, 2007, s. 138.

¹¹ Virginia Mantouvalou, “The Case for Social Rights”, *Debating Social Rights*, ed. Conor Gearty, Virginia Mantouvalou, Oxford: Hart Publishing, 2010, s. 14.

alanındaki farklı muameleleri ayrımcılık yasağı¹²; mahpusların sağlık, beslenme ve barınma koşullarını ise yaşam hakkı, işkence ve kötü muamele yasağı ve tutulanan hakları çerçevesinde ele almıştır¹³. İnsan Hakları Amerikalılararası Mahkemesi (İHAmeM) de klasik hakların ancak sosyal hakların sağladığı temel güvencelerle birlikte insan haysiyetini güvence altına alabileceğini kabul etmektedir. Bu çerçevede yaşam hakkının yerli halkların arazi, sağlık, eğitim, su ve beslenme gibi ihtiyaçlara erişimini¹⁴ ve sokak çocukları için uygun sosyoekonomik koşulları güvence altına alan “yaşam projesine sahip olma hakkını” (right to harbor a project of life) kapsadığını¹⁵ kabul etmiştir. Ulusal örnekler bağlamında ise Hindistan Anayasa Mahkemesi, eski kararlarından itibaren yaşam hakkının insan haysiyetine uygun yaşama hakkı olarak anlaşılması gerektiğini, bunun da yeterli beslenme, barınma, eğitim giyim gibi temel ihtiyaçların karşılanmasını zorunlu kıldığını kabul etmektedir¹⁶. Bunun gibi Kolombiya Anayasa Mahkemesi de insan haysiyeti ve sosyal devlet ilkesinden türettiği *vital minimum* yaklaşımı çerçevesinde Anayasa’da yer alan klasik hakların beslenme, sağlık, su gibi asgari sosyal ihtiyaçların karşılanmasıyla anlam kazanacağını kabul etmektedir¹⁷.

Dolaylı koruma pratiğindeki dikkat çekici hususlardan biri, koruma organlarının genellikle sosyal hakları koruma konusunda açık bir belirleme ve taahhütte bulunmamayı tercih etmesidir. Bu eğilimin sebeplerinden biri, koruma organlarının yargısal aktivizm yönündeki eleştirilerden uzak durma yönündeki hassasiyetidir. Ayrıca dolaylı koruma pratiğinin doğrudan sosyal hakları korumayı değil, klasik hakların tam ve etkili bir biçimde hayata geçmesini amaç edindiği; sosyal haklara ilişkin korumanın ise bu bağlamda bir araç olduğu dikkate alındığında, bu durum doğal karşılanmalıdır. Ancak nasıl ifade edilirse edilsin geleneksel olarak sosyal haklar alanında görülen menfaatlerin bu yolla korunduğu gerçeği inkâr edilemez¹⁸.

II. İNSAN HAKLARI AVRUPA SÖZLEŞMESİ DÜZENİNDE SOSYAL HAKLARIN KORUNMASI

İHAS, tarihsel arka planı ve lafzı itibarıyla esasen bir klasik haklar sözleşmesidir. Sözleşme’de düzenlenen hakların geleneksel işlevi, bireyin doğuştan sahip olduğu özgürlükleri devletin keyfî müdahalelerine karşı korumaktır. Buna karşılık, İHAM’ın 1970’lerin ikinci yarısından itibaren geliştirdiği yaklaşım, Sözleşme’de güvence altına alınan hakların pozitif yükümlülükler de içerdiğini kabul etmektedir. Bu yaklaşımın yansımalarından biri, geleneksel olarak sosyal haklar alanında kalan bazı menfaatlerin Sözleşme kapsamında dolaylı olarak ele alınabilmesi olmuştur. Böylelikle Mahkeme, sağlık, konut, çalışma, sosyal güvenlik hakkı gibi sosyal hakların bazı yönlerini Sözleşme kapsamında korunabilir bulmaktadır. Bu bölümde,

¹² HRC, F. H. Zwaan-de Vries v. The Netherlands, Communication No. 182/1984, 9/4/1987.

¹³ HRC, Uton Lewis v. Jamaika, Communication No: 527/1993, 18/07/1996; Christopher Brown v. Jamaika, Communication No: 775/1997, 11/05/1999; HRC, Yekaterina Pavlovna Lantsova v. Russian Federation, Communication No. 763/1997, 26/03/2002.

¹⁴ İHAmeM, Moiwana Community v. Suriname, (Ser. C.) No.124, 15/6/2005.

¹⁵ İHAmeM, “Street Children” (Villagran-Morales et al.) v. Guatemala, (Ser. C) No.63, 19/11/1999, §§ 144, 191.

¹⁶ Bu konuda bkz. M. Gözde Atasayan, Sosyal Hakların Yargısallaştırılması, İstanbul: Aristo Yayınevi, 2023, s. 319 vd.

¹⁷ Bu konuda bkz. David Landau, “The Reality of Social Rights Enforcement”, Harvard International Law Journal, C. 53, S. 1, 2012, s. 207 vd.

¹⁸ Ida Elisabeth Koch, Human Rights as Indivisible Rights: The Protection of Socio-Economic Demands under the European Convention on Human Rights, Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2009, s. 16.

başlangıçta sosyal hakları kapsam dışında tutan İHAS düzeninin, sosyal hakların dolaylı olarak korunması yönünde evrilen gelişimi ele alınacaktır.

A. Tarihsel Arka Plan: Sözleşme'nin Klasik Haklara Odaklanması

İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanan trajik olaylar, insan haklarının uluslararası düzeyde güvence altına alınma sürecinin başlamasına yol açmıştır. Savaşın patlak verdiği Avrupa'da da bu duruma kayıtsız kalınmamış ve Avrupa demokrasilerini baskıya, komünizm tehlikesine ve tiranlık rejimlerine karşı koruyacak ortak bir denetim sistemi kurulması kararlaştırılmıştır¹⁹. Bu doğrultuda İHAS, demokrasi ve hukuk devleti ilkelerinin korunmasını ve ağır hak ihlallerinin büyümeden engellenmesini amaçlayan bir emniyet supabı olarak tasarlanmıştır²⁰.

Sözleşme'nin hazırlanması sürecinde hakîm olan klasik egemenlik anlayışı, geleneksel olarak devlete ait olan bazı yetkilerin uluslararası bir yapıyla paylaşılması fikrine mesafeliydi²¹. Bu nedenle Sözleşme'nin kapsamı, denetim sistemi ve bağlayıcılığıyla ilgili pek çok konuda egemenlik temelli kaygılar baskın çıkmıştır²². Sonuçta, Sözleşme'nin ilk hâli, demokrasi ve insan haklarının asgari düzeyine odaklanması ve zayıf bir denetim sistemine sahip olması sebebiyle pek çok eleştiriye konu olmuş ve kimilerince hayal kırıklığı olarak görülmüştür²³.

Egemenlik temelli kaygıların sonuçlarından biri, sosyal hakların Sözleşme düzeninden dışlanması olmuştur. Sosyal yönü zayıf olan birkaç istisna²⁴ bir kenara bırakıldığında Sözleşme'de, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin (İHEB) 22 vd. maddelerinde²⁵ yer alan sosyal haklara yer verilmemiştir. Sözleşme'nin hazırlık çalışmaları sırasında zaman zaman sosyal hakların insan haysiyeti bakımından önemine vurgu yapılmışsa da ön plana çıkan yaygın kanaat, bu hakların (i) belirsiz ve bu nedenle yargılanamaz olduğu, (ii) gerektirdiği oldukça çeşitli pozitif yükümlülükler nedeniyle devletlere ağır külfetler yükleyeceği, (iii) devletlerin ekonomik politikalarıyla yakından ilgili olmaları nedeniyle egemenlik temelli tereddütlere yol açacağı ve (iv) gerçekleştirilmelerinin ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyine göre değişebileceği yönünde olmuştur²⁶. Nitekim, Sözleşme'nin kurucu babalarından biri olarak kabul edilen Teitgen, sosyal haklardan yoksun bir insan hakları anlayışının eksik kalacağını,

¹⁹ Ed Bates, *The Evolution of the European Convention on Human Rights*, New York: Oxford University Press, 2010, s. 5; David Harris vd., *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku*, çev. Mehveş Bingöllü Kılıcı, Ulaş Karan, 4. Baskı İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2021, s. 3.

²⁰ Harris vd., s. 3; Ed Bates, "The Birth of the European Rights Convention—and the European Court of Human Rights", *The European Court of Human Rights between Law and Politics*, ed. Jonas Christoffersen, Mikael Rask Madsen, New York: Oxford University Press, 2011, ss. 19-20.

²¹ Bates, *Evolution*, ss. 8, 68.

²² Council of Europe, *Collected Edition of the "Travaux Préparatoires": Volume IV*, The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1977, s. 44; Bates, *Evolution* s. 81 vd, 92-93.

²³ Council of Europe, *Collected Edition of the "Travaux Préparatoires": Volume VII*, The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1985, ss. 36-38, 46, 92; Bates, *Evolution*, s. 99 vd.

²⁴ Bunlar; çalışma hakkının negatif yönünü ilgilendiren kölelik ve zorla çalıştırma yasağı, esasen negatif yükümlülükler doğuran sendika kurma ve sendikalara üye olma özgürlüğü ile eğitim hakkıdır.

²⁵ Üstelik İHAS'ın dibacesinde, Sözleşme'nin temel amaçlarından birinin İHEB'de yer alan hakların Avrupa düzeyinde toplu olarak uygulanması sağlamak olduğu vurgulanmaktadır.

²⁶ Hazırlık çalışmalarının farklı evrelerinde ifade edilen bu görüşlerin bazıları için bkz. Council of Europe, *Collected Edition of the "Travaux Préparatoires": Volume I*, The Hague: Martinus Nijhoff, 1975, ss. 94, 116; Council of Europe, *Collected Edition of the "Travaux Préparatoires": Volume II*, The Hague: Martinus Nijhoff, 1975, ss. 24, 50, 54-56.

ancak mevcut koşullarda acil olanın demokratik yaşamı garanti altına alan ve tüm devletler için kabul edilebilir olan bir belge oluşturmak olduğunu, sosyal hakların ise Avrupa demokrasileri olgunlaştıkça başka bir belgede ele alınabileceğini vurgulamıştır²⁷. Neticede, sosyal hakların tartışmalı ve belirsiz yapısının, Sözleşme'nin benimsenme düzeyini azaltacağı ve Sözleşme ile ulaşılması umulan totalitarizmden kaçınma ve demokrasiyi koruma amaçlarını tehlikeye atacağı fikri baskın çıkmıştır. Dolayısıyla sosyal haklar, Sözleşme'nin selametini ve etkililiğini korumak amacıyla bilinçli bir biçimde ve daha sonra farklı bir belgede ele alınmak üzere Sözleşme'nin dışında bırakılmıştır.

B. Mahkemenin Dolaylı Koruma Lehine Evrilen İçtihadı

Tarihsel olarak klasik haklara özgülenen bir belge olmasına rağmen Sözleşme, İHAM'ın dinamik yaklaşımı sayesinde zamanla sosyal hakların dolaylı olarak korunmasını sağlayan bir belgeye dönüşmüştür. Mevcut başlık altında, bu dönüşümün arkasındaki dinamikler ve Mahkemenin dolaylı koruma içtihadında başvurduğu teorik argümanlar incelenecektir.

1. Arka Plan

Mahkemenin sosyal haklar lehine gelişen yaklaşımını Sözleşme düzeniyle ilgili bazı gelişmelerle birlikte yorumlamak gerekmektedir. Bu gelişmeleri üç ana başlıkta toplamak mümkündür: Bunlar, (i) pek çok devletin mahkemenin yargı yetkisine ve bireysel başvuru usulüne ilişkin seçimlik hükümleri²⁸ kabul ederek Sözleşme'nin denetim sistemini güçlendirmesi, (ii) bunun etkisiyle Mahkemenin adım adım kendi kendini sınırlama yaklaşımından sıyrılarak aktivist bir rol üstlenmesi, (iii) sosyal hakların Avrupa Konseyi (AK) ve Sözleşme bünyesinde korunması konusundaki girişimlerdir.

1970'lere kadar Sözleşme, anılan seçimlik hükümlerin yaygın bir kabul görmemesi nedeniyle önemli bir etki doğuramamıştır. Hatta bu nedenle literatürde Sözleşme “uyuyan güzel” olarak nitelendirilmiştir²⁹. Ancak 70'li yılların ortalarından itibaren bu durum değişmiştir. Seçimlik hükümlere ilişkin genel kabul oranının önemli ölçüde artması, onaylayan ülkeler arasında Fransa ve İtalya gibi büyük devletlerin bulunması ve Mahkemenin evrimci yaklaşımına rağmen Sözleşme'ye olan desteğin sürmesi – hatta 11 No.lu Protokol'ün yürürlüğe girmesiyle taçlanması (1998) – sürecin itici gücü olmuştur³⁰. Her alanda gerçekleşen küreselleşmenin de etkisiyle Sözleşme sistemine yönelik artan bu siyasi destek, Mahkemenin ele aldığı konuları nicelik ve nitelik itibarıyla geliştirmiştir³¹. Üstelik, ele alınan konular, Sözleşme'yi hazırlayanların öngörüsünün aksine, ağır ve korkunç insan hakları ihlalleriyle ilgili değil daha çok demokratik ülkelerin mahkemeleri tarafından kolaylıkla ele alınabilecek, birey ile toplum arasındaki menfaat dengesini ilgilendiren uyuşmazlıklarla ilgili olmuştur³². Böylece, Strazburg organları, hazırlık çalışmalarındaki kurgunun aksine Sözleşme'yi yaşayan bir

²⁷ Council of Europe, Volume I, ss. 42, 44, 218; Leijten, s. 29.

²⁸ Sözleşme'nin ilk hâlinde bireysel başvuru usulünü (m. 26) ve Mahkemenin yargı yetkisini (m. 46) kabul etmek, ihtiyaridir. Sözleşme'nin ilk metni için bkz. <https://tinyurl.com/y5kwxst4> (E. T. 05/08/2025).

²⁹ Jochen Abr. Frowein, “European Integration Through Fundamental Rights”, University of Michigan Journal of Law Reform, C. 18, 1984, s. 8; Bates, Evolution, ss. 108-9, 174 vd.

³⁰ Bates, Evolution, s. 14 vd, 133-40, 379 vd.

³¹ Frowein, s. 139.

³² Bates, Evolution, ss. 16-18.

enstrümana (living instrument)³³ dönüştürmüş ve sosyoekonomik politikalar dâhil olmak üzere insan haklarının güncel sorunlarını ele almaya başlamıştır³⁴.

Dolaylı koruma yaklaşımının gelişimi bakımından önemli olan diğer bir konu, sosyal hakların AK ve Sözleşme bünyesinde korunması konusundaki girişim ve gelişmelerdir. Sosyal hakların etkinleştirilmesi ve böylece insan haklarının bütünselliği ilkesinin sağlanması amacıyla Konsey bünyesinde pek çok girişimde bulunulmuştur. Bu çerçevede, Sosyal hakların Sözleşme'ye dâhil edilmesine yönelik olarak, ilki 1970'li yıllarda, sonuncusu ise 1990'ların sonunda olmak üzere üç ayrı girişim gerçekleştirilmiştir³⁵. İş yüküne ve sosyal hakların yargılanabilirliğine dair kaygıların etkisiyle başarısızlıkla sonuçlansa da söz konusu girişimler Konsey bünyesinde sosyal hakların Sözleşme'ye dâhil edilmesi yönünde bir iradenin bulunduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Dahası İHAM, dolaylı koruma içtihadında sosyal hakları AK bünyesinde ayrı bir belgede [Avrupa Sosyal Şartı (ASŞ)] koruma iradesine de önem atfetmektedir. "Mahkeme bunu, Sözleşmeciler devletler arasında ekonomik ve sosyal hakların desteklenmesi konusunda uzlaşmanın varlığını gösteren bir argüman olarak görmektedir. Mahkeme, Sözleşme hükümlerini yorumlarken Sözleşmeciler devletlerin bu genel isteğini dikkate almaktan kaçınmamaktadır."³⁶ Böylece Mahkeme, dolaylı koruma içtihadını geliştirirken, AK sisteminde bu haklar lehine gerçekleşen siyasi gelişmelerden beslenmiştir.

2. Mahkemenin Dolaylı Koruma Yaklaşımı

Dolaylı koruma yaklaşımının temelleri, Mahkeme içtihadının genel evrimi dikkate alındığında oldukça erken bir tarihte, 1979 yılında verilen *Airey/İrlanda* kararıyla atılmıştır³⁷. Bu davada, sosyoekonomik açıdan kırılgan durumda bulunan başvuruçunun boşanma davasında mahkemeye erişim hakkından etkili biçimde yararlanabilmesi için profesyonel hukuki yardım talebi, Sözleşme kapsamında görülmüştür³⁸. Mahkemeye göre, "Sözleşme, esasen medeni ve siyasi hakları içermektedir de bunların birçoğunun sosyal veya ekonomik nitelikte yansımaları vardır." Bu nedenle Sözleşme'nin yorumu sosyal ve ekonomik haklar alanına uzanabilmektedir ve bu alanı, "...Sözleşme'nin kapsadığı alandan ayıran su sızdırmaz bir ayırım yoktur."³⁹ Böylece Mahkeme, Sözleşme'nin yalnızca klasik haklarla ilgili olduğu fikrini reddetmiş ve hak kategorileri arasındaki sınırları esnek bir biçimde yorumlayarak insan haklarının kategorizasyonuna, onun ideal işlevini aşan, abartılı bir anlam atfetmekten kaçınmıştır.

Mahkeme, *Airey* kararından itibaren pek çok davada ve konuda dolaylı koruma yaklaşımını sürdürmüştür. Böylece, geleneksel olarak sağlık, konut, sosyal güvenlik, çalışma gibi sosyal haklar kapsamında yer alan menfaatleri; başta yaşam hakkı, işkence ve kötü muamele yasağı, adil yargılanma hakkı, özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı, ayrımcılık yasağı ve mülkiyet hakkı olmak üzere Sözleşmesel haklar çerçevesinde dolaylı olarak ele

³³ Tyrer v. the United Kingdom (5856/72), 25.4.1978.

³⁴ Bates, *Evolution*, ss. 17, 24, 277 vd, 341.

³⁵ Bkz. Koch, *Indivisible Rights*, s. 321 vd; Leijten, ss. 30-31.

³⁶ Demir and Baykara v. Turkey (34503/97), 12.11.2008, para. 84.

³⁷ Leijten, s. 41.

³⁸ Airey v. Ireland (6289/73), 9.10.1979.

³⁹ *İbid*, para. 26.

almaktadır. Bunu yaparken, ESKHS ve ASŞ gibi sosyal haklara ilişkin belgelerin koruma alanından açık veya zımni bir şekilde yararlanmaktadır⁴⁰. Üstelik bu yaklaşım, Sözleşme'nin hazırlık çalışmalarında sosyal hakların dışlanmasına yönelik açık iradeye rağmen geliştirilmiştir. Bu yönüyle dolaylı koruma yaklaşımı, Mahkemenin cömert ve evrimci yorum tarzının en çarpıcı tezahürlerinden biri olarak görülmektedir⁴¹.

Belirtmek gerekir ki Mahkeme, hangi sosyoekonomik çıkarların Sözleşme kapsamında değerlendirilebileceği konusunda titiz bir değerlendirme yapmakta; Sözleşmesel haklarla zayıf veya dolaylı bir bağlantı taşıyan sosyoekonomik çıkarlara ilişkin başvuruları yetki alanı dışında görmektedir. Bu nedenle, pek çok davada Mahkeme, Sözleşme'nin ilkesel olarak sosyal hakları kapsamadığını belirterek, konu bakımından (ratione materiae) yetkisizlik kararı vermektedir⁴². Dolayısıyla, yalnızca açlık, evsizlik veya sağlık hizmetlerinden yoksunluk gibi iddialara dayanan başvuruların başarılı olma ihtimali düşüktür. Maruz kalınan yoksunluğun Sözleşme'deki haklar üzerindeki etkisi, somut, açık ve doğrudan bir biçimde ortaya konulmalıdır. Dolayısıyla, Sözleşme'nin sosyal haklara yönelik koruma kapasitesi, konu ve kapsam bakımından sınırlıdır⁴³. Öte yandan, dolaylı koruma yaklaşımı özellikle de son yıllarda, önceki dönemlere kıyasla daha net ve kurumsallaşmış bir çerçeveye kavuşmuştur. Bu doğrultuda, sosyal hakları ilgilendiren dava sayısında artış yaşanmış ve daha da önemlisi Mahkeme bu konuda belli prensipler geliştirme eğiliminde olmuştur⁴⁴. Dahası, 2022 yılından itibaren yayımlanmaya başlayan “Sosyal Haklar” başlıklı içtihat rehberi, Mahkemenin sosyal haklara dair pratiğini sistemli bir biçimde açıklamaktadır⁴⁵.

3. Dolaylı Koruma Yaklaşımının Teorik Dayanakları

Sosyal haklara dair koruma, Mahkemenin yukarıda kısaca söz edilen içtihadi evrim sürecinde geliştirdiği çeşitli teorik araçlardan beslenmektedir. Bu çerçevede, etkililik prensibi, pozitif yükümlülükler öğretisi ve bazı yorum yöntemleri ön plana çıkmaktadır.

a. Etkililik Prensibi

İHAS'ın temel amacı, içerdiği hakların etkili biçimde hayata geçmesini sağlamaktır. Mahkemenin benimsediği öğreti, ilke ve yorum yöntemleri, temelde bu amaca hizmet etmektedir. Sosyal hakların Sözleşme kapsamında gündeme gelmesi de bu genel hedefin bir uzantısıdır. Nitekim Mahkeme, dolaylı koruma pratiğinde doğrudan sosyal haklarla ilgilenmek yerine, esasen Sözleşmesel hakların etkili korunmasına odaklanmaktadır⁴⁶. Diğer bir ifadeyle

⁴⁰ Koch, *Indivisible Rights*, s. 21; Bernadette Rainey vd. *The European Convention on Human Rights*, 7th Ed. Oxford: Oxford University Press, 2017, s. 78.

⁴¹ Nicolas A. J. Croquet, “The European Court of Human Rights’ Norm-creation and Norm-limiting Processes: Resolving a Normative Tension”, *Columbia Journal of European Law*, C. 17, S. 2, 2011, ss. 317-18.

⁴² “İçerdiği birçok hak sosyal veya ekonomik nitelikte yansımalar taşısa da Sözleşme esasen medeni ve siyasi hakların korunmasına yöneliktir.” (N. v. the United Kingdom (26565/05), 27.5.2008, para. 44).

⁴³ Leijten, s. 40.

⁴⁴ Örneğin bkz. *Beeler v. Switzerland* (78630/12), 11.10.2022, para. 57 vd.

⁴⁵ European Court of Human Rights, “Guide on the case-law of the European Convention on Human Rights: Social Rights”, 2025, <https://tinyurl.com/4n8yz5v> (E. T. 07/09/2025).

⁴⁶ *Airey v. Ireland*, § 24; Colm O’cinneide, “A Modest Proposal: Destitution, State Responsibility and the European Convention on Human Rights”, 2008, ss. 3-4, <https://tinyurl.com/yc57txtj> (E. T. 05/09/2025); Leijten, ss. 62, 69.

dolaylı koruma pratiği her ne kadar insan haklarının bütünselliği ve sosyal haklar lehine işlev görse de esasen Sözleşme'deki hakların “pratik ve etkili” bir biçimde hayata geçmesini amaçlamaktadır.

Bu durum doğaldır, zira Sözleşme'deki haklar, – özellikle de sosyoekonomik bakımdan kırılgan olan hak özneleri bakımından – birçok durumda ancak en temel ihtiyaçların karşılanmasıyla etkili bir biçimde hayata geçebilir. Bu nedenle Mahkeme gerektiğinde klasik hak kategorizasyonun çizdiği sınırları aşarak devlete sosyoekonomik alanda kalan çeşitli pozitif yükümlülükler yüklemektedir⁴⁷. Üstelik, Koch'un da tespit ettiği üzere etkililik prensibine dayanması, dolaylı koruma yaklaşımının meşruiyetini arttırmaktadır. Zira bu yaklaşıma göre sosyal haklar, Sözleşme sistemine dışarıdan nüfuz eden yabancı unsurlar değil, Sözleşmesel hakların herkes için gerçek anlamda hayata geçmesini mümkün kılan tamamlayıcı araçlardır⁴⁸.

b. Pozitif Yükümlülükler Öğretisi

İnsan haklarını gerektirdiği yükümlülükler göre dikotomik bir biçimde ele alan geleneksel yaklaşımlara göre haklar, devletin pasif kalmasını gerektiren negatif haklar ile aktif edimde bulunmasını gerektiren pozitif haklar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İsteme hakları olarak da anılan ikinci kategorideki sosyal haklar, devlete çok fazla külfet doğurduğu gerekçesiyle yargılanamayan haklar olarak görülmektedir⁴⁹. Ne var ki, günümüzde hâkim olan anlayış, tüm hakların hem negatif hem de pozitif yükümlülükler doğurabileceği yönündedir⁵⁰. Sosyal haklarla ilgili metinlerde bu yükümlülükler, “saygı gösterme, koruma ve gerçekleştirme” şeklindeki üçlü yükümlülük tipolojisiyle ifade edilirken, İHK ve İHAM bu yükümlülükleri negatif ve pozitif yükümlülükler olarak kavramsallaştırmaktadır⁵¹.

Böylelikle, geleneksel olarak saygı gösterme yükümlülüğüyle özdeşleşen klasik haklar, devlete sosyoekonomik alana kadar uzanan pozitif ödevler yükleyebilmektedir⁵². Nitekim İHAM, *Airey* kararından itibaren, etkililik ilkesi doğrultusunda, Sözleşme'yi pozitif yükümlülükler öğretisi eliyle sosyal haklar lehine genişletmiştir⁵³. Sözleşme çerçevesinde korunan yaşam, fiziksel ve zihinsel bütünlük, kişisel özerklik, yaşam kalitesi ve konut gibi değerlerin gerektirdiği pozitif yükümlülükler, Sözleşme ile sosyal haklar arasındaki geçirgenliğe kapı aralamaktadır. Böylece taraf devletlere, kendi imkânlarıyla Sözleşmesel haklardan yararlanamayan hak öznelerinin önündeki sosyoekonomik engelleri kaldırma ödevi

⁴⁷ *Airey v. Ireland*, para. 24–26; Leijten, s. 64; Koch, *Indivisible Rights*, s. 44.

⁴⁸ Ida Elisabeth Koch, “Economic, Social and Cultural Rights as Components in Civil and Political Rights: A Hermeneutic Perspective”, *The International Journal of Human Rights*, C. 10, S. 4, 2006, ss. 424-26.

⁴⁹ Sandra Fredman, *Human Rights Transformed: Positive Rights and Positive Duties*, Oxford: Oxford University Press, 2008, ss. 138-39.

⁵⁰ Henry Shue, *Basic Rights: Subsistence, Affluence and U.S. Foreign Policy*, New Jersey: Princeton University Press, 1980, ss. 51-53; Fredman, ss. 44, 142.

⁵¹ Ida Elisabeth Koch, “Dichotomies, trichotomies or waves of duties?”, *Human Rights Law Review*, C. 5, S. 1, 2005, s. 87 vd.

⁵² *Ibid.*, s. 82 vd.

⁵³ Colin Warbrick, “Economic and Social Interests and the European Convention on Human Rights”, *Economic, Social, and Cultural Rights in Action*, ed. Mashood Baderin, Robert McCorquodale, Oxford: Oxford Academic, 2007, ss. 243-44.

yüklenmektedir⁵⁴. Bu sayede, Sözleşme çerçevesinde, kişilerin sağlığını korumaya yönelik tedbirler alma, kırılgan durumdaki hak öznelere için barınak sağlama veya su ve sanitasyona erişimi mümkün kılma gibi pozitif yükümlülükler doğabilmektedir⁵⁵. Özellikle de hassas hak kategorileri söz konusu olduğunda yükümlülüklerin düzeyi artmaktadır⁵⁶. Dahası pozitif yükümlülükler öğretisi zaman zaman sosyoekonomik menfaatlerin üçüncü kişilere karşı ileri sürülebilmesine de imkân tanımaktadır⁵⁷. Ancak hatırlatmak gerekir ki sosyoekonomik alanda bu tür pozitif yükümlülüklerin varlığından söz edilebilmesi için taraf devletlerin atması beklenen adımlarla hak öznesinin Sözleşmesel hakları arasında sıkı bir bağ bulunmalıdır⁵⁸.

c. Çeşitli Yorum Yöntemleri

Sosyal hakların liberal temellere dayanan Sözleşme kapsamında ele alınabilmesi, klasik ve Sözleşme düzenine özgü çeşitli yorum araçlarıyla mümkün olmaktadır. Bu çerçevede ön plana çıkan yorum araçlarını; teleolojik yorum, dinamik yorum, otonom yorum ve entegre (karşılaştırmalı) yorum olarak sıralamak mümkündür. Mahkeme, Sözleşme'nin evrimci bir biçimde yorumlanmasını sağlayan söz konusu yorum yöntemlerini etkililik prensibi odaklı bir biçimde kullanmaktadır.

Teleolojik Yorum: Teleolojik yorum yöntemi, yorum faaliyetinde ilgili normun arkasındaki amaç ve temel anlayışın esas alınmasını ifade eder⁵⁹. Klasik yorum yöntemlerinden biri olan bu yöntem, Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nde (VAHS) yer alması nedeniyle⁶⁰, uluslararası antlaşmaların yorumlanması bakımından da büyük önem taşımaktadır.

Teleolojik yorum yöntemi İHAM içtihadında önemli bir yer tutmaktadır. Mahkeme, yorumlama faaliyetinde sıklıkla demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, çoğulculuk, insan haysiyeti, kişisel özerklik gibi bir kısmı AK Statüsü'nde ve Sözleşme'nin başlangıç kısmında yer alan kavram ve ilkelere başvurmaktadır⁶¹.

Mahkemenin teleolojik yorum yöntemi kapsamında atıf yaptığı bazı kavram ve ilkeler, sosyal hakların dolaylı olarak korunması bakımından işlevseldir. Bunlar arasında yer alan insan haysiyeti ve kişisel özerklik ilkeleri, tıpkı klasik haklar gibi sosyal hakların da ulaşmayı hedeflediği ortak idealler olması nedeniyle önemlidir. Söz gelişi Mahkeme, aşırı yoksulluk içinde olan sığınmacılarla ilgili *M.S.S./Yunanistan* davasında şunları belirtmiştir:

⁵⁴ Airey v. Ireland, para 31-33; Ellie Palmer, "Beyond Arbitrary Interference: The Right to a Home? Developing Socio-Economic Duties in the European Convention on Human Rights", Northern Ireland Legal Quarterly, C. 61, S. 1, 2010, ss. 2276-228.

⁵⁵ M.S.S. v. Belgium and Greece (30696/09), 21.1.2011, para. 253; Vavříčka and Others v. the Czech Republic (47621/13 and others), 8.4.2021, para. 282; Yordanova and Others v. Bulgaria (25446/06), 24.4.2012, para. 130; Hudorovič and Others v. Slovenia (24816/14 ve 25140/14), 10.3.2020, para 116.

⁵⁶ Yordanova and others v. Bulgaria, para. 129; Jivan v. Romania (62250/19), 8.2.2022, para. 49.

⁵⁷ López Ribalda and Others v. Spain (1874/13 ve 8567/13), 17.10.2019, para. 118.

⁵⁸ Zehnalová and Zehnal v. the Czech Republic (38361/97), 14.5.2002.

⁵⁹ Bkz. Bertil Emrah Oder, Anayasa Yargısında Yorum Yöntemleri, İstanbul: Beta Yayınları, 2010, s. 102 vd.

⁶⁰ Bkz. VAHS, m. 31/1.

⁶¹ Harris vd., ss. 6-7; Janneke Gerards, General Principles of the European Convention on Human Rights, New York: Cambridge University Press, 2019, ss. 59-67.

“Mahkeme, ‘tamamen devlet desteğine bağımlı koşullarda bulunan bir başvuruçunun, **insan haysiyetiyle bağdaşmayan ciddi bir yoksunluk veya yoksulluk içindeyken** resmî bir kayıtsızlıkla karşı karşıya kalması durumunda... devletin sorumluluğunun doğabileceği’ ihtimalini dışlamadığını yineler.”⁶²

Romanların içme suyu ve sanitasyon hizmetlerine ulaşamamaktan yakındığı diğer bir başvuruysa Mahkeme insan haysiyetine atıfla su hakkı ile yeterli yaşam standartlarına sahip olma hakkını dolaylı olarak ele almıştır:

“Mahkeme, güvenli içme suyuna erişimin Sözleşme’nin 8. maddesi tarafından korunan bir hak olmadığını açıkça belirtmektedir. Bununla birlikte, Mahkeme, su olmadan insanların hayatta kalamayacağı gerçeğini göz önünde bulundurmalıdır. Bu nedenle, güvenli içme suyuna sürekli ve uzun süreli erişim eksikliği, doğası gereği, sağlık ve insan haysiyeti üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabilir ve 8. madde anlamında özel yaşamın özünü ve bir konuttan yararlanmayı önemli ölçüde aşındırabilir.”⁶³

Dinamik Yorum: Hukuki metinlerin yorumlanmasında etkili olan değişkenlerden biri, normun anlamının zaman içerisindeki değişim potansiyelidir⁶⁴. Buna göre Sözleşme’ye verilecek anlam, zamanın etkisiyle değişebilmektedir. Bu durum, Sözleşme’nin “etkili” biçimde uygulanabilmesi için çağın gerekliliklerine uygun şekilde yorumlanması zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Bu gerekliliğin yansıması olan dinamik yorum metodu, Mahkemenin Sözleşme’yi çağdaş koşullara göre anlamlandırmasını sağlamaktadır⁶⁵. Ayrıca, Mahkeme, dinamik yorumuyla Sözleşme’deki hakların kapsamını ve korunma düzeyini kademeli olarak geliştirmektedir⁶⁶. Bu nedenle Sözleşme “yaşayan ağaç” olarak anılmaktadır⁶⁷.

Dinamik yorum yöntemi, Sözleşme’nin hazırlanması aşamasındaki niyet ile güncel anlamı ve kapsamı arasındaki makasın gittikçe açılmasına yol açmaktadır⁶⁸. Bu durumun en bariz örneklerinden biri, hazırlık çalışmalarında Sözleşme’den dışlanan sosyal hakların, dolaylı olarak korunmasıdır⁶⁹. Nitekim Mahkeme, sosyal haklarla ilgili sorunları konu edinen kararlarında sıklıkla bu yorum metoduna atıf yapmaktadır⁷⁰.

Bu bağlamda tartışılması gereken bir diğer husus, hazırlık çalışmalarındaki sosyal haklara ilişkin yaklaşımın dinamik yorum bağlamındaki anlamıdır. Mahkeme, hazırlık çalışmalarına zaman zaman tamamlayıcı bir araç olarak başvurursa da yorumlama sürecinde belirleyici bir rol atfetmemektedir⁷¹. Nitekim Mahkemeye göre Sözleşme, hazırlanmasının üzerinden bunca zaman geçtikten sonra hazırlayıcılarının iradesine göre okunamaz⁷². Bu yaklaşımını sosyal haklara ilişkin davalarda da sürdüren Mahkeme, “1950 yılında kabul edilen Sözleşme’nin... medeni ve siyasi haklarla ekonomik, sosyal ve kültürel haklar arasında bir

⁶² M.S.S. v. Belgium and Greece, para. 253 (vurgu eklenmiştir).

⁶³ Hudorovič and others v. Slovenia, para. 116.

⁶⁴ Koch, Indivisible Rights, ss. 41, 51-55.

⁶⁵ Gerards, General Principles, s. 51.

⁶⁶ Hatton and Others v. the United Kingdom, Joint Dissenting Opinion of Judges Costa, Ress, Türmen, Zupančič and Steiner (35022/97), 8.7.2003, para. 2.

⁶⁷ Leijten, s. 16.

⁶⁸ Bu konuda bkz. Bates, Evolution, ss. 359-90.

⁶⁹ Rainey vd., s. 78.

⁷⁰ Stec and Others v. the United Kingdom (65731/01 ve 65900/01), 6.7.2005, para. 47, 51.

⁷¹ Bu yaklaşım genetik yorumu tamamlayıcı bir metot olarak ele alan VAHS (m. 32/1-b) ile uyumludur. Bu konuda bkz. Gerards, General Principles, ss. 83-87.

⁷² Loizidou v. Turkey (Preliminary Objections) (15318/89), 23.3.1995, para. 71.

ayrım fikrini yansıttığını...” gözlemlemesine rağmen sosyal hakları Sözleşme bünyesinde ele almaya devam etmiştir⁷³.

Otonom Yorum: Otonom yorum yöntemi, inceleme konusu kavramların, Sözleşme düzeni çerçevesinde, taraf devletlerin iç hukukundaki anlamlarından bağımsız olarak tanımlanmasını ifade etmektedir. Böylelikle, muhtelif hukuk düzenlerinde kavramlara atfedilen farklı anlamların Sözleşme düzeninde yol açabileceği kargaşa ve uyumsuzluk sorunlarının önüne geçilmekte ve Sözleşme’de yer alan haklar tüm devletler bakımından yeknesak bir biçimde uygulanmaktadır⁷⁴.

Söz konusu yorum yöntemi, Sözleşme düzeninde yer alan bazı kavramların sosyal menfaatleri de kapsayacak şekilde geniş bir biçimde yorumlanmasını sağlayarak dolaylı koruma yaklaşımına katkı sunmaktadır. Bunun en belirgin örneği, sosyal ödenek ve yardımların adil yargılanma hakkı kapsamında “medeni hak ve yükümlülük” ve mülkiyet hakkı bağlamında “mülk” olarak görülmesidir. Mahkeme, iç hukuka göre kamu hukuku çerçevesinde düzenlenen sosyal güvenlik ödeneklerini, bunların hak öznelerinin medeni hakları üzerindeki etkisine odaklanarak “medeni hak” olarak görmüş ve böylece bunlarla ilgili uyumsuzlukları adil yargılanma hakkı⁷⁵ çerçevesinde ele alabilmiştir⁷⁶. Bu yaklaşımıyla uyumlu olarak daha sonra primli ve primsiz sosyal ödenekleri, “mülk” olarak ele almış ve 1 No.lu Protokol kapsamında korunabilir bulmuştur⁷⁷.

Entegre Yorum: İnsan haklarının bütünselliği ilkesinin bir gereği olarak her bir hak, bütünün amacına hizmet edecek biçimde yorumlanmalıdır. Benzer şekilde, farklı hak kategorilerini konu edinen insan hakları metinleri de bütün insan hakları sisteminin temel amacına hizmet edecek biçimde yorumlanmalıdır. Bu uyumun sağlanamaması, yorumun başarısız olduğu anlamına gelir⁷⁸. Bu nedenle uluslararası sözleşmelerin, diğer insan hakları sistemleriyle uyumlu bir biçimde yorumlanması gerekmektedir⁷⁹.

Avrupa ölçeğinde klasik haklara odaklanan bir belgenin koruyucu olan İHAM, benimsediği entegre yorum metodu sayesinde Sözleşme’yi yorumlarken farklı coğrafya ve hak kategorilerini ilgilendiren belgelerden faydalanabilmektedir. Bu çerçevede Mahkeme, AK bünyesinde yer alan belgelerin yanı sıra BM ve AB gibi Konsey dışındaki oluşumlar tarafından üretilen belgelerden de sıklıkla yararlanmaktadır⁸⁰. Bu sayede, uluslararası hukukun parçalı

⁷³ Beeler v. Switzerland, para. 50 vd.

⁷⁴ Engel and Others v. the Netherlands (5100/71 and others), 8.6.1976, para. 81; George Lestas, A Theory of Interpretation of the European Convention on Human Rights, Oxford: Oxford Academic, 2007, s. 42.

⁷⁵ Adil yargılanma hakkının koruma alanıyla ilgili detaylı inceleme için bkz. Sibel İncoğlu, İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı, İstanbul: Beta Yayınları, 2013, ss. 11-103.

⁷⁶ Feldbrugge v. the Netherlands (8562/79), 29.5.1986, para. 26–40; Salesi v. Italy (13023/87), 26.2.1993, para. 18–19.

⁷⁷ Stec and Others v. the United Kingdom (65731/01 ve 65900/01), 6.7.2005, para. 49–51.

⁷⁸ Koch, “Hermeneutic Perspective”, s. 412.

⁷⁹ VAHS’te de bunu destekleyecek bir yaklaşım benimsenmiştir. Bkz. VAHS, m. 31/3-c.

⁸⁰ Mamatkulov and Askarov v. Turkey (46827/99 ve 46951/99), 4.2.2005, para. 111; A.-M.V. v. Finland (53251/13), 23.5.2017, para. 74.

yapısının etkileri hafifletmekte ve Sözleşme'nin gelişimi, diğer insan hakları mekanizmalarıyla sürekli diyalog ve karşılıklı etkileşim içerisinde gerçekleşmektedir⁸¹.

Bu yaklaşımın yansımalarından biri sosyal haklar alanında görülmektedir. Mahkeme, dolaylı koruma pratiğinde başta Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Sözleşmeleri, ESKHS ve ASŞ olmak üzere sosyal hakları koruyan belgelere ve bu belgelerden türetilen yorum, karar ve ilkelere atıf yapmaktadır⁸². Böylece Mahkeme, Sözleşme'nin sosyoekonomik boyutunu yorumlarken sosyal haklara ilişkin güncel standartları gözlemleme, bu haklara özgü sistemlerin sunduğu birikimden yararlanma ve Sözleşme'nin sosyal yönünü geliştirme imkânı elde etmektedir⁸³. Üstelik Mahkeme bunu yaparken davalı taraf devletin atıf yapılan Sözleşme'ye taraf olup olmamasına belirleyici bir rol atfetmemektedir⁸⁴.

C. Sosyal Hakların Korunmasını Sağlayan Sözleşme Hükümleri

Airey kararından itibaren birçok davada Mahkeme Sözleşme'nin çeşitli hükümleri kapsamında sağlık, konut, sosyal güvenlik, çalışma gibi sosyal haklarla ilgili davaları ele almaktadır. Bu çerçevede, Sözleşme'de yer alan bazı haklar – örneğin adil yargılanma hakkı, ayrımcılık yasağı ve mülkiyet hakkı– taraf devletlerin hâlihazırda gönüllü olarak tanımış oldukları sosyal haklara ilişkin koruma sağlarken diğer bazı haklar – yaşam hakkı, işkence ve kötü muamele yasağı ile özel hayata saygı hakkı – hak öznelerinin maddi ve manevi bütünlüğü bakımından asgari bir standart oluşturmak amacıyla taraf devletlere yeni sosyoekonomik yükümlülükler getirebilmektedir⁸⁵. Bu başlıkta Sözleşme'de yer alan bu hakların sosyal haklar lehine sağladığı koruma, Sözleşme'nin sistematığı esas alınarak ele alınacaktır.

Yaşam Hakkı ve İşkence ve Kötü Muamele Yasağı: Esasen negatif haklar olarak bilinen yaşam hakkı ile işkence ve kötü muamele yasağı, pozitif yükümlülükler öğretisinin gelişimiyle, devlete sosyoekonomik alana da uzanan pozitif ödevler yüklemeye başlamıştır. Söz konusu haklarla sosyal haklar arasındaki örtüşme, korunmak istenen değer (maddi ve manevi bütünlük) ortaklığından kaynaklanır. Sosyal hakların engellemeyi amaçladığı açlık, evsizlik ve hastalık gibi sorunlar belirli bir düzeye ulaştığında, anılan medeni hakları da anlamsız kılar⁸⁶.

Bu ilişkiye kayıtsız kalmayan İHAM, söz konusu medeni haklar çerçevesinde, taraf devletlere başta sağlık hakkıyla ilgili olmak üzere çeşitli sosyoekonomik ödevler yükleyebilmektedir. Nitekim Mahkeme, devletlerin etkili bir sağlık sistemi kurma ve bireylerin yaşamını tehdit eden öngörülebilir sağlık risklerine karşı gerekli önleyici tedbirleri alma yükümlülüğü altında olduğunu vurgulamaktadır⁸⁷. Özellikle de mevzuatta genel nüfusa

⁸¹ Rozakis L. Christos, "The European Judge as Comparatist", Tulane Law Review, C. 80, S. 1, 2005, s. 268 vd.

⁸² Örneğin bkz. Sidabras and Džiautas v. Lithuania (55480/00 ve 59330/00), 27.7.2004, para. 47; Yordanova and others v. Bulgaria, para. 73-83; Zehnalová and Zehnal v. the Czech Republic; Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland (53600/20), 9.4.2024, para. 121-272.

⁸³ A.-M.V. v. Finland, para. 74; Demir and Baykara v. Turkey, para. 68 vd.

⁸⁴ Ibid, para. 78.

⁸⁵ Palmer, ss. 227, 237; Warbrick, s. 241.

⁸⁶ Fredman, s. 141.

⁸⁷ Calvelli and Ciglio v. Italy (32967/96), 17.1.2002, para. 49.

sunulması taahhüt edilen sağlık bakımı veya ilaç tedavisinin sunulmaması konusundaki ihmaller Sözleşme bakımından sorun doğurabilmektedir⁸⁸.

Mahkemenin söz konusu haklar bağlamındaki dolaylı koruma pratiği, sağlık hakkı dışındaki diğer sosyal hakları da kapsamaktadır. Üstelik sosyal haklara dair denetim bazı durumlarda daha da belirginleşmektedir: (i) Bunlardan biri, başvuruçuların devletin gözetim ve kontrolündeki mekânlarda bulunması hâlidir. Bakımevi, hastane, geri gönderme merkezi, cezaevi gibi mekanlarda, tıbbi bakım, ısınma, besin gibi ihtiyaçların karşılanmaması sonucunda ortaya çıkan kötü muamele ve ölüm vakaları, Sözleşme'nin ihlali olarak değerlendirilebilmektedir⁸⁹. Zira bu gibi mekanlarda hak özneleri sosyoekonomik bakımdan devlete daha bağımlı hâle gelmektedir⁹⁰. (ii) Kritik hastalığı nedeniyle sağlık bakımına muhtaç kişilerin, bu durum gözetilmeksizin bakımdan yoksun kalacakları ülkelere sınır dışı edilmeleri hâlinde, Mahkeme taraf devletleri sorumlu tutabilmektedir⁹¹. (iii) Mültecilerin aşırı derecede yoksulluk içeren yaşam koşullarında yaşamasına kayıtsız kalınması, Sözleşme'nin ihlal edilmesi sonucunu doğurabilmektedir⁹². (iv) Devletin eylem ve ihmalleri sonucunda ortaya çıkan barınma sorunları ve kötü yaşam koşulları işkence ve kötü muamele yasağıyla çelişebilmektedir⁹³. Öte yandan, sosyoekonomik koşulların Sözleşme'nin 2. ve 3. maddesi bağlamında değerlendirilebilmesi için belirli bir ağırlığa ulaşması gerekmektedir⁹⁴.

Adil Yargılanma Hakkı: Daha önce de ifade edildiği üzere Sözleşme'deki adil yargılanma hakkı, suç isnadı içeren yargılamalar ile medeni hak ve yükümlülüklerle ilişkin uyuşmazlıklar bakımından geçerlidir. İlk bakışta sosyal haklarla bağlantılı görünmeyen bu koruma alanı, Mahkemenin “medeni hak” kavramını başta sosyal güvenlik yardımları olmak üzere çeşitli sosyoekonomik menfaatleri kapsayacak şekilde otonom biçimde yorumlaması sayesinde, sosyal haklar bakımından da prosedürel koruma sağlayabilmektedir.

Mahkemenin bu çerçevedeki içtihadı, sosyal güvenlik hakkı, konut hakkı, çalışma hakkı ve sağlık hakkı gibi çeşitli sosyal hakları ilgilendirebilmektedir. (i) Mahkeme iç hukukta kamu hukukunun bir parçası olsa dâhi çeşitli primli ve primsiz ödenekleri, bunların medeni haklarla olan benzerliğine odaklanarak⁹⁵ adil yargılanma hakkı kapsamında ele almaktadır⁹⁶. (ii) Mahkeme sosyal konut desteklerini de zaman zaman medeni hak olarak görüp adil yargılanma hakkı kapsamında ele alabilmektedir⁹⁷. (iii) Kamu ve özel sektördeki işe/mesleğe alınmama,

⁸⁸ Mehmet Şentürk and Bekir Şentürk v. Turkey (13423/09), 9.4.201, para. 84-97; Panaitescu v. Romania, Appl. No. 30909/06, 10/04/2012.

⁸⁹ Nencheva and Others v. Bulgaria (48609/06), 18.6.2013; Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu v. Romania (47848/08), 17.7.2014; Rahimi v. Greece (8687/08), 5.4.2011; Güveç v. Turkey (70337/01), 20.1.2009, para. 91; V.D. v. Romania (7078/02), 16.2.2010.

⁹⁰ Leijten, s. 49.

⁹¹ D. v. the United Kingdom (30240/96), 2.5.1997, para. 50-54.

⁹² M.S.S. v. Belgium and Greece; V.M. and Others v. Belgium (60125/11), 7.7.2015.

⁹³ Selcuk and Asker v. Turkey (23184/94 ve 23185/94), 24.4.1998, para. 74; Moldovan and Others v. Romania (41138/98 ve 64320/01), 12.7.2005, para. 102-114.

⁹⁴ Larioshina v. Russia (56679/00), 23.4.2002; O'Rourke v. the United Kingdom (39022/97), 26.6.2001.

⁹⁵ İnceoğlu, Adil Yargılanma, ss. 38-41.

⁹⁶ Feldbrugge v. the Netherlands; D'Amico v. Italy (46586/14), 17.2.2022; Bieliński v. Poland (48762/19), 21.7.2022.

⁹⁷ Teteriny v. Russia (11931/03), 30.6.2005; Fazia Ali v. the United Kingdom (40378/10), 20.10.2015.

kariyer engelleri, işten çıkarılma gibi çalışma yaşamı sorunları da adil yargılanma hakkı kapsamında gündeme gelebilmektedir⁹⁸. (iv) Keza, adil yargılanma hakkı, sağlık bakımından yararlanamama, engellilerin erişilebilirlik sorunları gibi sağlık hakkını ilgilendiren sorunlar bağlamında da uygulama alanı bulmuştur⁹⁹.

Özel Yaşama ve Aile Yaşamına Saygı Hakkı: Mahkeme tarafından da ifade edildiği üzere özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı kural olarak sağlık, konut, sosyal yardım gibi sosyal menfaatleri içermez¹⁰⁰. Buna karşılık bu hak kapsamında korunan kişisel özerklik, fiziksel ve zihinsel bütünlük, aile yaşamı, konut gibi menfaatler, hak öznelerinin sosyoekonomik gerçekliği ile yakından bağlantılıdır.

Mahkemenin sekizinci madde kapsamındaki içtihadı, sağlık, sosyal güvenlik, çalışma, konut ve yeterli yaşam standartlarına sahip olma hakkı gibi sosyal haklar kapsamındaki menfaatleri konu edinebilmektedir. (i) Sağlık hakkını ilgilendiren içtihadı birikim sekizinci madde kapsamında koruma gören fiziksel ve zihinsel bütünlük, kişisel özerklik, yaşam kalitesi ve mahremiyet hakları kapsamında; rıza dışı tıbbi müdahale ve tıbbi ihmal¹⁰¹, tedavi yöntemini seçme¹⁰², sağlık bakımı¹⁰³, engelli hak öznelerinin erişilebilirlik sorunları¹⁰⁴ ve çevresel sağlık¹⁰⁵ gibi meseleleri konu edinmektedir¹⁰⁶. (ii) Sosyal güvenlik hakkı bağlamındaki korumaysa genellikle aile yaşamını desteklemek için yapılan çocuk aylığı, ebeveynlik aylığı gibi sosyal yardımlarla ve özellikle de bu kapsamdaki ayrımcılık iddialarıyla ilgilidir¹⁰⁷. (iii) Çalışma yaşamına yönelik müdahalelerin özel yaşamla ilgili nedenlere (örneğin cinsel yönelim, yaş, evlilik statüsü, giyim kuşam ve benzeri nedenler) dayandığı (nedene dayalı yaklaşım/reason-based approach) veya çalışma yaşamına yönelik müdahalelerin özel yaşamı etkileyecek ölçüde ciddi sonuçlar doğurduğu (sonuca dayalı yaklaşım/consequence-based approach) durumlarda Mahkeme, kamu ve özel sektördeki işe veya mesleğe giriş, kariyer sorunları ve işten çıkarılmaya ilişkin başvuruları 8. madde kapsamında değerlendirebilmektedir¹⁰⁸. (iv) Mahkeme istisnai durumlarda da olsa taraf devletlere kırılgan durumdaki hak özneleri için barınak sağlama ödevi yükleyebilmektedir¹⁰⁹. Bunun dışında,

⁹⁸ Koskinas v. Greece (47760/99), 20.7.2002; Pişkin v. Turkey (33399/18), 25.12.2020.

⁹⁹ Sırasıyla bkz. Farcaş v. Romania (32596/04), 14.9.2010; Gheorghe v. Romania (19215/04), 15.3.2007. Ayrıca bkz. Ersin Bayra, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Yoluyla Sosyal ve Ekonomik Hakların Dolaylı Olarak Korunması Üzerine Değerlendirmeler”, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 8, S. 1, 2023, ss. 86-88.

¹⁰⁰ Hudorovič and Others v. Slovenia, para. 114–116.

¹⁰¹ Csoma v. Romania (8759/05), 15.11.2013, para. 41 vd; Vasileva v. Bulgaria (23796/10), 17.3.2016, para. 63.

¹⁰² Hristozov and Others v. Bulgaria (47039/11 ve 358/12), 13.11.2012.

¹⁰³ Jivan v. Romania.

¹⁰⁴ Arnar Helgi Lárusson v. Iceland (23077/19), 31.5.2022.

¹⁰⁵ Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland (53600/20), 9.4.2024.

¹⁰⁶ Ayrıca bkz. Özge Yücel Dericiler, “AİHM İçtihatları Çerçevesinde Özel Hayata ve Aile Hayatına Saygı Gösterilmesi Hakkı Bağlamında Sağlık Hakkının Korunması”, Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu IV Bildiriler, Petrol-İş Yayını, 2014, ss. 367-84.

¹⁰⁷ Petrovic v. Austria (20458/92), 27.3.1998; Konstantin Markin v. Russia; Beeler v. Switzerland, para. 66-72. Bunun dışındaki ödenek türlerine ilişkin örnek başvurular için bkz. Goodwin v. United Kingdom, Appl. No. 28957/95, 11/07/2002; Belli and Arquier-Martinez v. Switzerland (65550/13), 11.12.2018.

¹⁰⁸ Denisov v. Ukraine (76639/11), 25.9.2018; Sidabras and Džiautas v. Lithuania; Bărbulescu v. Romania (61496/08), 5.9.2017; Gülay Arslan Öncü, Sosyal Devlet ve Küreselleşme Ekseninde Haksız İşten Çıkarılmama Hakkı: UÇÖ - (GG) ASŞ - AİHS, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2022, s. 216 vd.

¹⁰⁹ Marzari v. Italy (36448/97), 4.5.1999.

konut hakkına ilişkin vurgularını çoğunlukla konuta saygı hakkının usuli boyutu çerçevesinde yapmaktadır¹¹⁰. (v) Mahkeme, yeterli yaşam standartlarından mahrum olma hâlinin Sözleşme'nin 8. maddesine içkin olan insan haysiyeti kavramını anlamsız kılacağını belirtmiş ve bu doğrultuda bazı kararlar vermiştir¹¹¹.

Mülkiyet Hakkı: İHAM'ın mülkiyet hakkının kapsamını belirlerken otonom biçimde tanımladığı 'mülk' kavramı, sosyal haklar alanına da uzanmaktadır. Bu durum çoğunlukla sosyal güvenlik hakkı bağlamında belirmektedir. Ancak bunun için taraf devletlerin hâlihazırda bir sosyal güvenlik ödeneği öngörmesi ve başvuru sahibinin bu ödeneği elde etmek için gereken koşulları taşıyor olması – yani iç hukuka göre ödeneye hak kazanması – gerekir¹¹². Zira ancak bu durumda ödenek mülkiyet hakkı kapsamında korunabilir bir haklı beklenti veya mülk oluşturabilir. Diğer bir ifadeyle Mahkeme, hâlihazırda tanınmış olan ve başvurucular bakımından en azından haklı beklenti oluşturan sosyal güvenlik ödenekleriyle ilgili inceleme yapmakta ve bu ödenekleri sınırlandıran (belirli kategorilerin sistemden dışlanması, ödeneklerin azaltılması/kesilmesi gibi) tasarrufların meşruiyetini, ölçülülüğünü ve özellikle de ayrımcılık yasağına uygunluğunu denetlemektedir¹¹³. Böylelikle olağan koşullarda Sözleşme ile ilişkilendirilmesi güç olan, vatansız kalan kişilerin emekli maaşına hak kazanamaması, çalışan mahkumların emeklilik sisteminden dışlanması, sosyal yardımların azaltılması/sonlandırılması, kıdem tazminatından yüksek oranda vergi alınması gibi sorunları ele almıştır¹¹⁴.

Ayrımcılık Yasağı: Sözleşme'nin 14. maddesinde yer alan ayrımcılık yasağı, bağlı bir hak olması nedeniyle yalnızca Sözleşme'de tanınan hak ve özgürlüklerle ilgili olarak uygulanabilmektedir. Bu durum Sözleşme'de yer almayan sosyal hakların ayrımcılık yasağı bağlamında gündeme gelmesini güçleştirmektedir. Zira sosyal haklar ancak Sözleşme'de yer alan diğer haklarla ilişkilendirilebildikleri ölçüde ayrımcılık yasağının koruma şemsiyesinden yararlanabilir¹¹⁵. Neyse ki Mahkeme ayrımcılık yasağının ileri sürüldüğü davalarda Sözleşmesel hakların kapsamını esnek yorumlayarak dolaylı koruma lehine bir yaklaşım benimsemektedir¹¹⁶. Bu yaklaşım, özellikle mülkiyet hakkı ile sosyal güvenlik hakkının kesiştiği uyuşmazlıklar bakımından geçerlidir. Buna göre, şikâyet konusu ayrımcı kriter nedeniyle gerçek anlamda bir haklı beklentiye sahip olmayan ve sosyal ödeneye hak

¹¹⁰ Yordanova and Others v. Bulgaria (25446/06), 24.4.2012, para. 120-144; Winterstein and Others v. France (27013/07), 17.10.2013; Adélaïde Remiche, “Yordanova and Others v Bulgaria: The Influence of the Social Right to Adequate Housing on the Interpretation of the Civil Right to Respect for One's Home”, Human Rights Law Review, C. 12, S. 4, 2012, s. 791 vd.

¹¹¹ Lacatus v. Switzerland, para. 57-60; Hudorovič and others v. Slovenia, para. 111 vd; I.M. v. Switzerland (23887/16), 9.4.2019.

¹¹² Stec and others v. the United Kingdom, para. 47-54; Gaygusuz v. Austria, (17371/90), 16.9.1996.

¹¹³ Šaltintytė v. Lithuania (32934/19), 26.10.2021, para. 57 vd.; Maija Dahlberg, “Should Social Rights Be Included in Interpretations of the Convention by the European Court of Human Rights?”, European Journal of Social Security, C. 16, S. 3, 2014, s. 264.

¹¹⁴ Sırasıyla bkz. Andrejeva v. Latvia (55707/00), 11.7.2006; Stummer v. Austria (37452/02), 7.7.2011; Bélané Nagy v. Hungary (53080/13), 10.2.2015; N.K.M. v. Hungary (66529/11), 14.5.2013.

¹¹⁵ Ayrımcılık yasağını bağımsız bir hak olarak ele alan 12 No.lu Ek Protokol ise bu bağlamda önemli bir vaatte bulunmaktadır. Nitekim Mahkemenin bu yönde bazı kararları vardır. (Örneğin bkz. Moraru and Marin v. Romania (53282/18 ve 31428/20), 20.12.2022, para. 117 vd.; Napotnik v. Romania (33139/13), 20.10.2020.) Ancak taraf devletlerce onaylanma oranının henüz düşük olması nedeniyle, Protokol'ün bu bağlamdaki etkisi henüz zayıf kalmaktadır. (Dahlberg, s. 257.).

¹¹⁶ Brems, “Indirect Protection of Social Rights”, ss. 158-59.

kazanamayan başvuruçular dâhi mülkiyet hakkının korumasından faydalanabilmektedir. Söz gelişi, bu alandaki köşe taşı niteliğindeki *Gaygusuz/Avusturya* davasında, başvuru vatandaşlık statüsü nedeniyle sosyal ödeneye hak kazanamamış olsa da mülkiyet hakkıyla bağlantılı olarak ayrımcılık yasağından yararlanabilmiştir¹¹⁷. Böylece Mahkeme sosyal güvenlik ödenekleri bağlamındaki farklı muamelelerin meşru nedenini ve ölçülülüğünü denetleyebilmektedir¹¹⁸.

Özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı kapsamında da benzer bir yaklaşım sergilenmektedir. Buna göre, taraf devletler sosyal güvenlik sistemi kurup kurmama konusunda serbest olmakla birlikte, böyle bir sistem kurmaya karar verdiklerinde bunu ayrımcılık yasağına uygun biçimde tasarlamak zorundadırlar. Zira aksi yönde bir yaklaşım aile yaşamının organize olma biçimine müdahale etmek anlamına gelebilmektedir¹¹⁹. Neticede, Mahkemenin de belirttiği üzere, 8. maddenin kapsamı, 14. maddeyle birlikte yorumlandığında, münferit kapsamına kıyasla daha geniş bir koruma alanı sunmaktadır¹²⁰.

Diğer Haklar: Dolaylı koruma esasen yukarıda ele alınan haklar çerçevesinde belirlemekle birlikte, Sözleşme’de düzenlenen diğer haklar da bağlamsal örtüşmeler yoluyla sosyal hakların korunmasına katkıda bulunabilmektedir. Bu doğrultuda, Sözleşme’nin 9. ve 10. maddelerinde yer alan din ve vicdan özgürlüğü ile ifade özgürlüğü zaman zaman sosyal haklarla kesişebilmektedir. Bu kapsamdaki örtüşme genellikle, hak öznelerinin dinî ve felsefî inançlarını dışa vurmaları¹²¹ ya da ifade özgürlüklerini kullanmaları¹²² sebebiyle çalışma yaşamında müdahaleye maruz kalmaları şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu gibi durumlarda, klasik hakların ileri sürülmesi, aynı zamanda çalışma hakkının ve çalışanların işverene karşı haklarının korunmasını da sağlamaktadır. Yine, sosyal haklar zaman zaman yerleşme ve seyahat özgürlüğüyle birlikte ileri sürülebilmektedir¹²³. Dolayısıyla, haklar arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisinin karmaşık doğasına sınır çizmenin mümkün olmadığı söylenebilir.

D. Dolaylı Korumanın Sınırları ve Takdir Marjı Sorunu

Sözleşme’nin hazırlık çalışmalarındaki irade ve lafzı göz önünde bulundurulduğunda, Mahkemenin dolaylı koruma alanında kayda değer ilerlemeler sağladığı açıktır. Öte yandan, Sözleşmecilerin bağıtlanma iradesini aşan Mahkeme yorumları, egemenlik temelli tereddüt ve itirazlara yol açma potansiyeli taşımaktadır¹²⁴. Bu durumu dikkate alan Mahkeme, sosyal hakları, Sözleşmesel hakların pratik ve etkili biçimde hayata geçirilmesine hizmet ettiği ölçüde,

¹¹⁷ *Gaygusuz v. Austria*. Ayrıca bkz. *Stec and others v. the United Kingdom*, para. 54.

¹¹⁸ *P.B. and J.S. v. Austria* (18984/02), 22.7.2010; *Runkee and White v. the United Kingdom*; *Willis v. the United Kingdom* (36042/97), 11.6.2002; *Jurčić v. Croatia* (54711/15), 4.2.2021; *Muñoz Díaz v. Spain* (49151/07), 8.12.2009; *D. and A. v. the United Kingdom* (32949/17 ve 34614/17), 24.10.2019.

¹¹⁹ *Konstantin Markin v. Russia*.

¹²⁰ *Beeler v. Switzerland*, para. 61 vd.

¹²¹ *Eweida and Others v. the United Kingdom* (48420/10 and others), 15.1.2013.

¹²² *Herbai v. Hungary* (11608/15), 5.11.2019, para. 39.

¹²³ *Tatishvili v. Russia* (1509/02), 22.2.2007; *Miażdżyk v. Poland* (23592/07), 24.1.2012; *Dahlberg*, ss. 271-72.

¹²⁴ Marc Bossuty, “Should the Strasbourg Court Exercise More Self-Restraint? On the Extension of the Jurisdiction of the European Court of Human Rights to Social Security Regulations”, *Human Rights Law Journal*, C. 28, 2007, s. 330; Jonathan Sumption, *Mahkemelerin Yükselişi: Yasamanın Gerileyişi ve Hukuk Üzerine*, çev. Anıl Aygen, Ankara: Lykeion Yayıncılık, 2021, s. 46 vd.

sınırlı bir düzeyde ele almaktadır. Dahası Mahkeme, sosyal haklara ilişkin yorumlarının taraf devletler bakımından doğurabileceği yükümlülükleri dikkate almakta ve Sözleşme’yi bir sosyal haklar belgesine dönüştürmekten kaçındığını açıkça ifade etmektedir¹²⁵.

Egemenlik temelli tereddütlerin diğer bir sonucu, Mahkemenin sosyoekonomik meseleler çerçevesindeki takdir marjı yaklaşımında görülür. Mahkeme, taraf devletlerin sosyoekonomik politikalara ilişkin tercih ve yöntemlerine geniş bir takdir marjı bırakmaktadır¹²⁶. Bu durumun iki temel nedeni vardır: (i) Sosyal politikaların, yerel ekonomik ve siyasi dinamiklerle birlikte değerlendirilmesi gerekir ve bu konuda ulusal makamlar uluslararası yargıçlara kıyasla daha donanımlıdır. (ii) Üye devletler arasında sağlık, sosyal güvenlik, konut ve refah sistemleri bakımından ciddi farklılıklar bulunduğundan, bu alanda yeknesak bir standart oluşturmak zordur¹²⁷. Nitekim Mahkeme, engelli olan başvuru sahibinin robotik kol talep ettiği bir davada şunları belirtmiştir:

“Mevcut davada... bireyin ve bir bütün olarak toplumun çatışan menfaatleri arasında kurulması gereken adil denge ve Sözleşme’ye uygunluğun sağlanması için atılacak adımların belirlenmesinde devletlerin bu çerçevede sahip olduğu geniş takdir marjı göz önünde bulundurulmalıdır... Bu takdir marjı, mevcut davada olduğu gibi, sınırlı devlet kaynaklarının tahsisi bağlamında önceliklerin değerlendirilmesi söz konusu olduğunda daha da geniştir... Sağlık sistemi üzerindeki taleplere ve bu talepleri karşılamak için mevcut fonlara aşına olmaları nedeniyle ulusal makamlar bu değerlendirmeyi yapmak için uluslararası bir mahkemeden daha iyi bir konumdadır.”¹²⁸

Dolayısıyla Mahkeme, sosyoekonomik menfaatleri Sözleşme kapsamında görme konusunda istekli bir görünüm sunsa da egemenlik yetkisi lehine benimsediği geniş takdir marjı yaklaşımıyla dolaylı koruma düzeyini zayıflatmaktadır.

III. ANAYASA MAHKEMESİ VE SOSYAL HAKLAR: BİREYSEL BAŞVURU YOLUNDAKİ UYGULAMA

2010 Anayasa değişiklikleri ile Anayasal sisteme kazandırılan bireysel başvuru yolu, İHAS’tan esinle biçimlendirilmiştir. Bu durumun yansımalarından biri, konu bakımından koruma alanının Sözleşme’ye bağlı kılınmasıdır. Dolayısıyla tıpkı Sözleşme düzeni gibi ulusal bireysel başvuru sistemi de klasik haklara odaklı bir biçimde kurgulanmıştır.

Öte yandan, büyük ölçüde İHAM içtihadından esinlenerek şekillenen AYM içtihadı da hak kategorileri arasındaki “su sızdırmaz” ayrımlar olmadığını kabul etmekte ve sosyal hakları dolaylı olarak ele almaktadır. Bu kısımda AYM’nin bu bağlamda sergilediği yaklaşım, Anayasa’nın özgün dinamikleri çerçevesinde değerlendirilecektir.

A. Bireysel Başvuru Sisteminin Kapsamı ve Sosyal Haklar

Bireysel başvuru yolunun konu bakımından kapsamını belirleyen hükme göre “...Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi biri...”¹²⁹ ile ilgili olarak bireysel başvuru yapılabilir. Bu

¹²⁵ Sentges v. the Netherlands (27677/02), 8.7.2003; Pentiacova and Others v. Moldova (14462/03), 4.1.2005.

¹²⁶ Blečić v. Croatia, Appl. No. 59532/00, 29/07/2004, § 64.

¹²⁷ Koufaki and Adedy v. Greece (57665/12 ve 57657/12), 7.5.2013, para. 31.

¹²⁸ Sentges v. the Netherlands. Benzer yönde bkz. Hudorovič and Others v. Slovenia, para. 141.

¹²⁹ Bkz. Anayasa, m. 148/3.

kapsam formülünün¹³⁰ orijinalist yorumu, Anayasa’da yer alan sosyal hakların (m. 41-65) ulusal bireysel başvuru sistemine konu edilemeyeceği izlenimi uyandırmaktadır. Dolayısıyla, sosyal hakların yargısal denetime elverişli olmadığına dair yerleşik kanaat ve uygulama, ulusal bireysel başvuru sistemine de yansımış ve sosyal haklar bir kez daha “üvey evlat” muamelesi görmüştür¹³¹.

Anayasa değişiklik teklifinin gerekçesi ve Komisyon raporu, kapsam formülünün esasen Strasbourg’a giden başvuruları azaltma amacıyla ilgili olduğunu göstermektedir¹³². Dolayısıyla sosyal hakların ulusal bireysel başvuru sisteminden dışlanması, İHAS’ın klasik haklara odaklanan bir belge olmasıyla ve türev kurucu iktidarın Strazburg’a giden başvuruları azaltma amacıyla yakından ilgilidir¹³³. Ne var ki, pragmatik bir felsefeye dayanan bu yaklaşım, Anayasa’da yer alan sosyal hakları dışlaması nedeniyle insan haklarının bütünselliği ilkesiyle çelişmektedir.

Sosyal hakların sistemden dışlanmasının bir diğer önemli nedeni, bunların devletin pozitif edimlerine bağımlı olması nedeniyle dava edilemeyeceğine ve bireysel başvuruya konu edilemeyeceğine dair inançtır. Oysa, geleneksel yaklaşımın aksine modern insan hakları teorisinde haklar arasında yükümlülük türleri bakımından keskin ayrımlar yoktur ve artık klasik haklar da devlete pek çok olumlu edim yüklemektedir¹³⁴. Daha da önemlisi, çeşitli ulusal ve uluslararası tecrübeler, sosyal hakların dava edilemeyeceği ve bireysel başvuruya konu edilemeyeceği yönündeki geleneksel anlayışın değişim sürecinde olduğunu göstermektedir¹³⁵. Bunlar arasında özellikle de BM ESKHS kapsamındaki bireysel başvuru sistemini anmak gerekir. 2013 yılında yürürlüğe giren bireysel başvuru mekanizması çerçevesinde konut, sağlık, sosyal güvenlik, çalışma gibi sosyal hakları konu edinen birçok karar verilmiştir¹³⁶. BM insan hakları sisteminin ulusal ve bölgesel hukuk düzenlerine yön verici etkisi dikkate alındığında, bu gelişmenin sosyal hakların bireysel başvuruya konu edilmesi konusundaki eğilimin yaygınlaşması bakımından önemli bir adım olduğu söylenebilir.

B. AYM’nin Dolaylı Koruma Yaklaşımı: İHAM İctihadına Bağımlı Yorum

Bireysel başvuru sisteminin işleyişi bakımından belirleyici hususlardan biri, Anayasa’daki kapsam formülünün nasıl anlamlandırılacağıdır. Formülün İHAS ile ilgili kısmı bakımından yalnızca Sözleşme’nin lafzı değil, İHAM’ın onu yorumlama ve anlamlandırma biçimi de dikkate alınmalıdır. Aksi bir yaklaşım, Sözleşme’nin dinamik ve güncel yorumunun gözden kaçırılmasına ve ulusal bireysel başvuru sisteminin 1950’lerin insan hakları

¹³⁰ AYM bu formülü “ortak koruma alanı” olarak adlandırmakta ve bireysel başvuru hakkının kapsamını daraltacak şekilde yorumlamaktadır. Bkz. Onurhan Solmaz, B. No: 2012/1049, 26/3/2013, § 18; Fazıl Sağlam, “Anayasa Mahkemesi’nin Ürettiği Yapay Bir Kavram: ‘Ortak Koruma Alanı’”, Prof. Dr. Metin Günday Armağanı, Ankara: Atılım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 2020, C. 2, ss. 1101-64.

¹³¹ Tolga Şirin, Türkiye’de Anayasa Şikâyeti: İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi ve Almanya Uygulaması ile Mukayeseli Bir İnceleme, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2013, ss. 118-23.

¹³² T.C. Anayasa Mahkemesi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), Epa-Mat, 2021, s. 921 vd.

¹³³ Ece Göztepe, “Türkiye’de Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru Hakkının (Anayasa Şikayeti) 6216 Sayılı Kanun Kapsamında Değerlendirilmesi”, Anayasa Hukuku Dergisi, S. 95, 2011, s. 15.

¹³⁴ Bkz. Başlık II/B-3-b.

¹³⁵ Şirin, Anayasa Şikâyeti, s. 122.

¹³⁶ Daha detaylı inceleme için bkz. Başlık/III-D.

perspektifiyle şekillenmesine yol açacaktır. Bu tespit, sosyal haklar bakımından özel bir önem taşımaktadır; çünkü Sözleşme metninden bilinçli olarak dışlanan bu haklar, belirli yönleriyle İHAM içtihadında dolaylı olarak korunmaktadır. Nitekim AYM, kimi zaman tutarsız kararlar verse de dolaylı koruma yaklaşımı konusunda büyük ölçüde İHAM içtihadından ilham almaktadır¹³⁷. Mevcut başlık altında Mahkemenin bu konudaki pratiği ele alınacaktır.

1. Koruma Alanı

AYM'nin sosyal haklarla klasik haklar arasındaki geçirgenlik ilişkisini dikkate alan kararları, bireysel başvuru sisteminden önceye dayanmaktadır. Geçmişteki bazı norm denetimi kararlarında Mahkeme, yaşama ve maddi ve manevi bütünlük hakları ile sağlık ve sosyal güvenlik hakları arasındaki ilişkiye anlam yükleyerek bazı normları iptal etmiştir¹³⁸. Buna göre, sağlık ve sosyal güvenlik haklarını anılan klasik hakların özünü zedeleyecek ölçüde sınırlandıran düzenlemeler Anayasa'ya aykırıdır. Üstelik Mahkemeye göre Anayasa'nın 65. maddesine dayanan¹³⁹ maliyet temelli kaygılar bu ödevi ortadan kaldırmamaktadır¹⁴⁰. Dolayısıyla Mahkeme, bireysel başvuru sisteminden önce, Anayasa'nın kendi normatif yapısı ve dinamikleri çerçevesinde sosyal hakların dolaylı olarak korunmasını sağlamıştır.

Mahkemenin bireysel başvuru yolundaki dolaylı koruma pratiği, özellikle ilk dönemde, haklar arasındaki geçirgenlik ilişkisinin gözden kaçırıldığı tutarsız kararlarla şekillenmiştir. Bunlardan biri olan *Turan Dal* davasında Mahkeme, bir aile hekiminin sözleşmesinin feshiyle ilgili şikâyetlerini çalışma hakkı kapsamında görmüş ve çalışma hakkının Sözleşme'de yer almadığından bahisle konu bakımından yetkisizlik kararı vermiştir¹⁴¹. Halbuki yukarıda ele alınan İHAM içtihadı doğrultusunda¹⁴² bu şikâyetlerin başvurucunun özel yaşamı üzerindeki etkisini tartışması beklenirdi. Üstelik kararda, başvurucunun iddialarını Anayasa'nın 48. ve 49. maddelerine değil 17. maddesine dayandırması¹⁴³ dikkate alınmamıştır. Benzer bir biçimde başvurucunun engelli olması nedeniyle psikolojik tacize maruz kalmaktan yakındığı *Muzaffer Akkanat* davasında Mahkeme meselenin maddi ve manevi bütünlüğe bakan yönünü dikkate

¹³⁷ Ramazan İpek, B. No: 2012/1105, 17/7/2014, §§ 15 vd.

¹³⁸ Mahkemenin sosyal haklarla ilgili norm denetimi kararlarını daha detaylı bir biçimde ele alan eserler için bkz. Serkan Yolcu, *Anayasa Yargısında Sosyal Hakların Korunması*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018, ss. 315-59; Atasayan, s. 344 vd.

¹³⁹ “Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek malî kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir.”

¹⁴⁰ Anayasa'nın 65. maddesindeki bu sınırlama ile 506 sayılı Yasa'nın 34. maddesindeki itiraz konusu ‘... 18 aya kadar ...’ deyiimi arasında bir ilişki kurulamaz. Anayasa'nın 60. maddesi kişilere “sosyal güvenlik hakkını” vermekle birlikte ikinci fıkrasında bunun için alınacak tedbirleri devlete görev olarak verirken 65. madde ile de bu göreve bazı sınırlamalar getirmiştir. Ancak, 60. maddede belirtilen bu sosyal hak, yine Anayasa'nın 17. maddesinde düzenlenen “... yaşama, maddi ve manevi ve varlığını koruma ... hakkı” ile çok sıkı bağlantı içindedir. Dolayısıyla devlet ekonomik ve sosyal alandaki görevlerini yerine getirirken uygulayacağı sınırlamalarda “yaşam hakkını” ortadan kaldıran düzenlemeler yapamayacaktır.” (AYM, E.1990/27, K.1991/2, 17/01/1991). Benzer yönde bkz. AYM, E.1996/17, K.1996/38, 16/10/1996; E.2006/111, K.2006/112, 15/12/2006; E. 2005/10, K. 2008/63, 21/2/2008; E. 2010/29, K. 2010/90, 16/7/2010.

¹⁴¹ Turan Dal, B. No: 2013/5964, 6/1/2016.

¹⁴² Bkz. Başlık II/C.

¹⁴³ Turan Dal, §§ 18-19.

almamıştır¹⁴⁴. Yine, sosyal güvenlik hakkına ilişkin bazı başvurularda, sosyal güvenlik ödenekleriyle ilgili davaların başta mülkiyet hakkı olmak üzere çeşitli sözleşmesel haklarla bağlantılı olabileceğine dair İHAM içtihadını gözden kaçırmıştır¹⁴⁵. Üstelik, bu eski tarihli kararların yanı sıra, Mahkemenin yeni sayılabilecek kararlarında da benzer sorunlara rastlamak mümkündür¹⁴⁶. Mahkemenin bu tür kararlardaki yaklaşımı, hâkimin hukuku kendiliğinden uygulayacağına ilişkin “jura novit curia” ilkesiyle çelişmektedir¹⁴⁷.

Azınlıkta kalan bu tür kararlar kenara bırakıldığında Mahkeme, İHAM’a paralel bir biçimde genel itibarıyla sağlık, çalışma, sosyal güvenlik ve konut haklarına ilişkin davaları yetki alanında görmektedir:

Sağlık hakkı: Sağlık hakkı büyük ölçüde insanın maddi ve manevi bütünlüğünü korumayı amaçlayan klasik haklar çerçevesinde dolaylı olarak gündeme gelmektedir¹⁴⁸. Bu çerçevede, rıza dışı tıbbi müdahale ve tıbbi ihmaller¹⁴⁹, sağlık bakımı ve sağlık harcamalarının karşılanmaması¹⁵⁰, engellilerin erişilebilirlik sorunları¹⁵¹, çevresel sağlık¹⁵² gibi sorunlar, hak özneleri üzerindeki etkisinin yoğunluğuna ve türüne göre yaşam, maddi ve manevi bütünlük, özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakları çerçevesinde ele alınmaktadır. Mahkeme bu çerçevede, Anayasa’nın 56. maddesinde devlete yüklenen “...herkesin hayatını beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak ... amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet verme...” ödevine atıf yapmaktadır¹⁵³. Dolayısıyla devlet sağlık hizmetlerini hastaların yaşamını ve maddi manevi bütünlüklerini koruyacak şekilde tasarlamalıdır¹⁵⁴. Özellikle cezaevi, tutukevi, kışla ve geri gönderme merkezleri gibi hak öznelerinin devletin etki ve kontrolü altında bulunduğu mekânlarda, sağlık hizmeti ve beslenme gibi temel ihtiyaçların gereği gibi karşılanması konusunda yetkili makamların özel bir yükümlülüğü bulunmaktadır¹⁵⁵.

¹⁴⁴ Muzaffer Akkanat, B. No: 2013/2339, 7/5/2015. Haklar arasındaki geçirgenliğin ıskalandığı benzer kararlar için bkz.; Gökhan Günaydın, B. No: 2012/1099, 6/5/2015, §§ 29-32; Nesrin Kılıç, B. No: 2013/772, 7/11/2013, §§ 36-44.

¹⁴⁵ Örneğin bkz. Mehmet Hadi Tunç, B. No: 2013/1958, 7/7/2015, § 28. Bu konuda bkz. Atasayan, ss. 479-80.

¹⁴⁶ Gülenay Özdemir, B. No: 2019/12889, 2/3/2022, §§ 42-46; Elif Kocakuşaklı Nazlım, “Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuruda Sosyal Hakların Korun(a)maması”, Genç Hukukçuların Perspektifinden İnsan Hakları Hukuku, ed. Korkut Kanadoğlu, Ahmet Mert Duygun, Erdi Yetkin, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2025, s. 124.

¹⁴⁷ Bu konuda bkz. Şirin, “Bir İhtimal”, ss. 357-59.

¹⁴⁸ Not etmek gerekir ki sağlık hakkıyla ilgili yargılamalardaki usuli eksiklikler adil yargılanma hakkı çerçevesinde ileri sürülebilmektedir. Bkz. Şuayip Şen, B. No: 2014/4859, 14/9/2017, §§ 46-49.

¹⁴⁹ Ayhan Keçeli ve diğerleri, B. No: 2019/24231, 23/2/2022; Halime Sare Aysal, B. No: 2013/1789, 11/11/2015; Ahmet Acartürk, B. No: 2013/2084, 15/10/2015. Ayrıca bkz. Nurten Yaylacı, “Tıbbî İhmal: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Bir İnceleme”, Terazi Hukuk Dergisi, C. 17, S. 186, 2022, s. 124 vd.

¹⁵⁰ Salim Sayın, B. No: 2013/3382, 4/11/2015.

¹⁵¹ Sevdâ Yılmaz, B. No: 2017/37627, 2/3/2023.

¹⁵² Hüseyin Tunç Karlık ve Zahide Şadan Karlık, B. No: 2013/6587, 24/3/2016. Ayrıca bkz. Battal Niyazi Şahin, “Anayasa Mahkemesi’nin Sosyal Hakların Korunmasına İlişkin Yaklaşımı”, Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, S. 31, 2025, ss. 31-33.

¹⁵³ Abdullah Yaramuş ve Susin Yaramuş, B. No: 2018/4886, 23/5/2023, § 34.

¹⁵⁴ Elanur Gemici ve diğerleri, B. No: 2018/23070, 6/10/2022, § 47.

¹⁵⁵ Azad Ahmadpoori ve diğerleri, B. No: 2019/27008, 6/10/2022, § 48; Mete Dursun, B. No: 2012/1195, 18/11/2015, §§ 81 vd; Vetha Oğru, B. No: 2018/25614, 16/6/2022, §§ 71 vd; Turan Günana, B. No: 2013/3550, 19/11/2014, § 39; Bağrı Akay ve diğerleri, B. No: 2014/5101, 22/6/2017, § 47; Tutuklu ve hükümlülerin sağlık

Ayrıca, Mahkeme başvuruçuların yaşamı bakımından hayati olması hâlinde ilaç tedavisinin Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) tarafından karşılanması yönünde tedbir kararları verebilmektedir¹⁵⁶. Dahası Mahkeme, tıbbi tedavi masraflarının karşılanmamasına ilişkin başvuruları, devletin bu konudaki pozitif yükümlülüklerine vurgu yaparak özel yaşama saygı hakkı çerçevesinde görmektedir¹⁵⁷.

Çalışma Hakkı: İHAS ile ilgili kısımda da aktarıldığı üzere çalışma hakkı, esasen özel ve aile hayatına saygı hakkı çerçevesinde gündeme gelmektedir. Bununla birlikte, zaman zaman diğer klasik haklarla da kesişebilmektedir. Çalışma hakkını ilgilendiren davalardaki çeşitli usuli eksiklikler, adil yargılanma hakkı çerçevesinde başvuru konusu olabilmektedir¹⁵⁸. Dahası Mahkeme, emek sonucunda hak kazanılan gelirleri mülk olarak görerek mülkiyet hakkını da bu bağlamda işlevsel kılabilmektedir. Yine, İHAM içtihadında olduğu gibi, çalışma yaşamına dair sorunlar, ifade özgürlüğü¹⁵⁹ ile din ve vicdan özgürlüğü¹⁶⁰ kapsamında da gündeme gelebilmektedir. Mahkemeye göre bu kapsamda, "...işveren ve çalışanlar arasındaki çatışan çıkarlar adil biçimde dengelenmeli, müdahalenin işverenin meşru amacıyla ölçülü olup olmadığı..."¹⁶¹ değerlendirilmelidir.

Bazı çelişkili kararlara¹⁶² rağmen AYM içtihadında çalışma hakkı ile özel yaşama saygı hakkı arasındaki geçirgenlik ilişkisi kabul görmektedir¹⁶³. Nitekim Mahkeme "...birçok kararında özel hayata saygı hakkının kişinin çevresinde bulunanlarla temas kurma hakkını içerdiğini... ve kişilerin mesleki hayatlarının özel hayatlarıyla sıkı bir ilişki içinde olduğunu vurgulamıştır."¹⁶⁴ Bu çerçevede, İHAM'ın *Denisov/Ukrayna* kararında ortaya koyduğu ilkelerle paralel biçimde, "mesleki hayata özel hayatla ilgili birtakım nedenlerle müdahalede bulunulması" (nedene dayalı uygulanabilirlik) veya "mesleki hayata yönelen müdahalelerin ya da tedbirlerin... muhataplarının özel hayatları üzerine ciddi etkide" bulunması (sonuca dayalı

hakkıyla ilgili daha fazla karar için Nihat Bulut, "Sosyal Hakların Anayasa Mahkemesi Tarafından Bireysel Başvuru Yoluyla Korunabilme İmkânı: İnsan Haklarının Bütünlüğü İlkesi Çerçevesinde Bir İnceleme", *Anayasa Yargısı*, C. 41, S. 2, 2025, ss. 25-28.

¹⁵⁶ Ozan Güler, B. No: 2020/12646, 3/6/2020, § 31; Halil Emre Acar, B. No: 2020/9392, 22/2/2022, § 10; Hira Bilici, B. No: 2019/41507, 22/2/2022; Mert Ali Atakan, B. No: 2020/16327, 23/2/2022; Hira Bilici, B. No: 2019/41507, 22/2/2022.

¹⁵⁷ Salim Sayın, §§ 37-38. Ayrıca bkz. Şuayip Şen; Hüseyin Acar Eresen, B. No: 2014/9932, 7/6/2017.

¹⁵⁸ Örneğin, işe iade davasının uzun sürmesi makul sürede yargılanma hakkı (Nesrin Kılıç, B. No: 2013/772, 7/11/2013, §§ 82-83); işçi-işveren arasındaki güven ilişkisinin bozulma nedeninin yeterince incelenmemesi gerekçeli karar hakkı (Yasemin Karadeniz Yılmaz, B. No: 2020/2866, 31/1/2023, §§ 54-56); psikolojik taciz davası açıldıktan sonra karşı vekalet ücretinin yeni bir yasayla öngörülemez şekilde yükseltilmesi mahkemeye erişim hakkı (Aynur Özdemir ve diğerleri, B. No: 2013/2453, 24/3/2016) bağlamında ele alınmıştır.

¹⁵⁹ Nuran Müzeyyen Korkut, B. No: 2019/19160, 1/3/2023; İlter Nur, B. No: 2013/6829, 14/4/2016; Kasım Çiftçi ve diğerleri, B. No: 2019/33243, 4/7/2022.

¹⁶⁰ Tuğba Arslan, B. No: 2014/256, 25/6/2014, §§ 34 vd.

¹⁶¹ Nuran Müzeyyen Korkut, § 14.

¹⁶² Turan Dal; Muzaffer Akkanat; Gökhan Günaydın; Nesrin Kılıç.

¹⁶³ Bkz. Enes Kethüda, "Bireysel Başvuru Mekanizmalarında Özel Yaşama Saygı Hakkı-Çalışma Hakkı İlişkisi", *Trabzon Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 1, 2025, ss. 104-42.

¹⁶⁴ Fatih Özaltın ve İbrahim Esinler, B. No: 2019/17374, 29/11/2023, § 30.

uygulanabilirlik) hâllerinde¹⁶⁵, çalışma hakkıyla ilgili şikâyetleri kabul edilebilir bulmuştur¹⁶⁶. Mahkemenin bu çerçevedeki yaklaşımına göre, iş yeri düzeni ve iş veriminin sağlanması ancak somut olayın koşulları bağlamında makul bir biçimde gerekçelendirilebiliyorsa müdahale için haklı neden oluşturabilir¹⁶⁷.

Sosyal Güvenlik Hakkı: İHAS düzeninde taraf devletlerin gönüllü olarak üstlendiği sosyal güvenlik ödeneklerinin adil yargılanma hakkı, özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı, mülkiyet hakkı ve ayrımcılık yasağı bağlamında bireysel başvuru konusu olabildiği gözlemlenmişti. AYM'nin de oldukça paralel bir yaklaşım geliştirdiğini belirtmek gerekir¹⁶⁸. Mahkeme adil yargılanma hakkı kapsamındaki “medeni hak” kavramını sosyal güvenlik ödeneklerini içerecek şekilde esnek yorumlamaktadır¹⁶⁹. Böylelikle, çeşitli ödenek türlerine ilişkin davalardaki prosedürel sorunlar, Mahkeme tarafından ele alınmıştır¹⁷⁰.

Mahkemenin, özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı ile sosyal güvenlik hakkının kesişimine ilişkin kararları oldukça sınırlıdır. Başvurucunun engelli aylığının kesilmesinden yakındığı *Devrim Alyüz* başvurusunda¹⁷¹ Mahkeme, İHAM içtihadına da atıfla, özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkının herhangi bir sosyal desteği garanti etmediğini; ancak özel yaşamı ve aile yaşamını destekleyici bir sosyal ödenek tanıdığına, bunun söz konusu hakkın gerekleriyle uyumlu olması gerektiğini kabul etmiştir¹⁷².

Benzer şekilde Mahkeme, İHAM içtihadına atıfla¹⁷³ sosyal ödeneklerle ilgili müdahale, ihmal ve ayrımcılık şikâyetlerini mülkiyet hakkı kapsamında görebilmektedir. Bunun için başvuru sahiplerinin mevzuatta öngörülen sosyal ödeneklerin gerektirdiği şartları karşılaması gerekir¹⁷⁴. Ancak, ayrımcılık iddiası içeren davalarda, İHAM içtihadıyla paralel olarak, farklı muameleye yol açan kriter karşılanmasa da meşru beklentinin varlığı kabul edilmektedir¹⁷⁵.

¹⁶⁵ Tamer Mahmutoğlu, B. No: 2017/38953, 23/7/2020, §§ 84-89; Ayla Demir İşat, B. No: 2018/24245, 8/10/2020, §§ 99 vd; C.A. (3), B. No: 2018/10286, 2/7/2020, §§ 97-101.

¹⁶⁶ Çeşitli konularla ilgili örnek kararlar için bkz. kişisel veriler (Ramazan Şahin, B. No: 2018/11988, 10/3/2022), haberleşme özgürlüğü (Hakan Erdoğan, B. No: 2013/9481, 24/3/2016.), kişinin kimliği (Ayla (Şenses) Kara, B. No: 2013/7063, 5/11/2015, §§ 34-39), gebelik durumu (Ayca Yılmaz Gülseven, B. No: 2019/11085, 19/10/2023), sağlık koşulları (T.A.A., B. No: 2014/19081, 1/2/2017), cinsel yönelim (Z.A., B. No: 2013/2928, 18/10/2017). Müdahalenin sonuçları itibarıyla özel yaşam kapsamında görülen bazı başvurular için bkz. Tamer Mahmutoğlu, § 96; C.A. (3), § 101; Hüdayi Ercoşkun, B. No: 2013/6235, 10/3/2016, §§ 80 vd.

¹⁶⁷ E.Ü., B. No: 2016/13010, 17/9/2020, §§ 70 vd.

¹⁶⁸ Bkz. Enes Kethüda, “Sosyal Güvenlik Hakkının Bireysel Başvuru Yoluna Konu Edilebilirliği”, TBB Dergisi, S. 173, 2024, ss. 95-155.

¹⁶⁹ Zekiye Şanlı, B. No: 2012/931, 26/6/2014, § 47.

¹⁷⁰ İbid, Mustafa Can, B. No: 2013/5874, 10/3/2015; Nurten Esen, B. No: 2013/7970, 10/6/2015; Mehmet Hocaoglu, B. No: 2013/3207, 15/10/2015, §§ 72-74. Çalışma ve sosyal güvenlik haklarıyla ilgili daha fazla karar için bkz. Ömer Ekmekçi vd., Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvurunun Temel Esasları ve İş ve Sosyal Güvenlik Hukukuna İlişkin Kararlar, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2022.

¹⁷¹ Bu bağlamda ulaşılan üç başvurudan diğer ikisi, düşme ve kabul edilemezlik kararlarıyla sonuçlanmıştır. Bkz. Vecide Ayyıldız, B. No: 2014/5841, 5/4/2018; Emre Bayram, B. No: 2019/40656, 22/2/2022.

¹⁷² Devrim Alyüz, B. No: 2017/40383, 16/9/2020, § 35 vd.

¹⁷³ Ramazan İpek, § 17.

¹⁷⁴ Zekiye Şanlı, § 38; Ramazan İpek, §§ 25 vd.

¹⁷⁵ Nuriye Arpa, B. No: 2018/18505, 16/6/2021, § 47; Nazıla Adıgozalzade ve Ferid Adıgozalzade, B. No: 2019/8334, 16/3/2022, § 44.

Konut Hakkı: Tıpkı yukarıda anılan diğer haklar gibi konut hakkı da bireysel başvuru yolunun konu bakımından kapsamı dışında kalmaktadır¹⁷⁶. Buna karşılık mevzuattaki düzenlemeler sayesinde bu hakkın bazı yönleri bireysel başvuruya konu olabilmektedir. Bunlardan biri, mevzuatta öngörülen konut desteğinin mülkiyet hakkı kapsamında değerlendirilmesidir. Mahkeme, bu tip yardımların yerine getirilmemesine ya da ayrımcı biçimde uygulanmasına ilişkin başvuruları incelemiştir¹⁷⁷. Bunun dışında Mahkeme, İcra ve İflas Kanunu ile Medeni Kanun'da¹⁷⁸ yer alan hâline münasip ev ve aile konutu güvenceleriyle ilgili başvuruları karara bağlamıştır¹⁷⁹. Anılan güvenceler, hak öznelere ilişkin konut hakkı kapsamında beliren sosyoekonomik çıkarlarını, karşı tarafın ekonomik menfaatlerine karşı korumaktadır¹⁸⁰.

Genel Değerlendirme: AYM'nin sosyal hakların dolaylı korunmasına ilişkin kararları, İHAM içtihadıyla karşılaştırıldığında nicelik ve konu çeşitliliği bakımından kısıtlıdır. Ayrıca, bazı kararlarında haklar arasındaki geçirgenlik ilişkisini gözden kaçırarak İHAM içtihadının gerisinde kalmıştır. Bununla birlikte, Mahkeme büyük ölçüde İHAM'a paralel bir içtihat geliştirerek sağlık, çalışma ve sosyal güvenlik gibi sosyal hakların belirli yönlerini incelemiştir.

2. Takdir Marjı Yaklaşımı

Tıpkı koruma alanına ilişkin yaklaşımında olduğu gibi, Mahkeme, esas incelemesinde de İHAM'dan esinlenmekte ve sosyoekonomik konularda yetkili makamlara geniş bir manevra alanı bırakarak zayıf bir denetim usulü benimsemektedir. Buna göre, yetkili makamlar, bireylerin sosyoekonomik çıkarları ile sınırlı kamu kaynaklarının etkin kullanımına dair kamu yararı arasında denge kurma hususunda geniş bir takdir yetkisine sahiptir. Neticede Mahkeme, yetkili makamların sosyoekonomik tercihlerini denetlemekten kaçınma eğilimi göstermektedir. Söz gelimi, kamu hastanelerindeki gecikmenin ciddi ve hayati tehlikelere yol açması nedeniyle özel hastaneye gitmek zorunda kalan bireylerin sağlık giderlerinin yalnızca cüzi bir kısmının (yaklaşık onda biri ile beşte biri arasındaki miktarın)¹⁸¹ karşılanmasını Anayasa'ya uygun bulmuştur. Mahkemeye göre:

“... Dolayısıyla sağlık hizmeti sunma konusunda devletin pozitif yükümlülüğünün ekonomik sınırları belirlenirken devletin kamu kaynaklarını kullanma konusundaki takdir hakkı ile tedavi ücretlerinin bireylere yüklediği ekonomik külfet arasında makul bir denge kurulmalıdır... Kamu kaynaklarını kullanma ve hangi kamu hizmetlerine öncelik tanınacağını belirleme konusunda kamu otoritelerinin geniş bir takdir yetkisi bulunmaktadır.”¹⁸²

Üstelik Mahkeme, Anayasa'nın sosyal haklara ilişkin bölümünü de geniş takdir marjı konusundaki yaklaşımını destekleyecek şekilde anlamlandırmaktadır. Buna göre sosyal haklarla ilgili kısıntılar, devletin sosyal hakları mali imkânları doğrultusunda hayata geçirme çabasının zorunlu sonucudur¹⁸³. Bu bağlamda Mahkeme, Anayasa'nın 65. maddesinde yer alan

¹⁷⁶ Sema Temiz ve Özer Temiz, B. No: 2016/11069, 10/12/2019.

¹⁷⁷ Sırasıyla bkz. Sedat Şanlı, B. No: 2018/6812, 3/7/2019; Nuriye Arpa, B. No: 2018/18505, 16/6/2021.

¹⁷⁸ Bkz. İcra ve İflas Kanunu, m. 82/12; Medeni Kanun, m. 194.

¹⁷⁹ Melahat Karkin, B. No: 2014/17751, 13/10/2016; Emine Göksel, B. No: 2016/10454, 12/12/2019.

¹⁸⁰ Emine Göksel, Burhan Üstün ve diğerlerinin Karşı Oy Yazısı, § 10.

¹⁸¹ Sırasıyla bkz. Şuayip Şen; Salim Sayın.

¹⁸² Şuayip Şen, §§ 35-36.

¹⁸³ Hamza Buğdaci, B. No: 2013/1858, 3/2/2016, § 63; İsmail Hakkı Bulunmaz, B. No: 2014/2960, 4/10/2017, § 66; Zekiye Şanlı, § 58; Arif Sarıgül, B. No: 2013/8324, 23/2/2016, § 51.

maliyet sınırı hükmünü, geniş takdir marjı yaklaşımını haklılaştırma aracı olarak kullanmıştır¹⁸⁴. Mahkemenin yaklaşımına göre 65. madde sosyal hakları “hak” olmaktan çıkarmakta ve devlete mali olanakları ölçüsünde yüklenen “ödevler” hâline getirmektedir:

“... Anayasa koyucu, Anayasa'nın sosyal ve ekonomik hakların kişilere bir ‘talep hakkı’ vermekten ziyade, devlete mali gücüyle sınırlı bir "ödev" yüklediğini belirtmiştir. Nitekim 65. maddenin gerekçesine göre madde, hiç kimseye devletten sosyal ve ekonomik hakları gerçekleştirmesini isteme hakkı vermediğini, bu hakların devlete yüklenen ödevlerden ibaret olduğunu belirlemektedir.”¹⁸⁵

C. AYM Uygulamasına Yönelik Eleştiriler: Özgün Dinamiklerin Göz Ardı Edilmesi

Bir önceki başlıkta açıklandığı üzere AYM, dolaylı koruma içtiğinde gerek koruma alanı gerekse yetkili makamlara bırakılan takdir marjı bakımından Sözleşme düzenini takip etmektedir. Buna karşılık, ulusal bireysel başvuru mekanizmasının aksine, İHAS ve onun uygulayıcısı olan İHAM, uluslararası düzeyde ve liberal normlar zemininde, sınırlı bir faaliyet alanına sahiptir. Hâliyle, AYM’nin sosyal hakların yargısallaştırılması konusundaki dinamikleri farklıdır. Mevcut başlıkta bu farklı dinamiklerin anlamı ve işlevi tartışılacaktır.

a. Ulusal Bir Anayasa’nın Yetkilendirmesi

Uluslararası bir belge olması nedeniyle Sözleşme, anayasaların aksine siyasi bir topluluğun tüm temel ilkelerini ortaya koyma iddiası taşımamakta¹⁸⁶ ve koruma organına kapsamlı yetkiler tanımamaktadır. Sözleşme sisteminin başarısı her şeyden önce ulusal organlar tarafından kabul görmesine bağlıdır. Ayrıca Mahkeme, ulusal düzeydeki pek çok meseleyi (örn. sosyoekonomik, ahlaki) yakından denetlemek için çok uzaktadır. Ulusal yargı organlarıyla kıyaslandığında kırılgan bir zeminde faaliyet gösterdiğinden katı bir denetim yöntemi benimsemesi zordur¹⁸⁷.

Hâlbuki AYM, ulusal üstülüğün neden olduğu tereddütlerden azadedir ve ulusal Anayasa tarafından öngörülen birçok güçlü egemenlik yetkisiyle donatılmıştır. İHAM’ın farklı anayasal sistemler arasında asgari bir standart oluşturma rolünün karmaşıklığı¹⁸⁸ karşısında AYM, güçlü yetkileri çerçevesinde, sürekli etkileşim içinde olduğu yasama ve yürütme organlarının kararlarını denetlemekle yükümlüdür. Üstelik İHAM, bu zorlu işlevini, sosyal haklarla ilgili oldukça farklı yaklaşımlar benimseyen devletler arasında yerine getirmektedir. Bu nedenle, İHAM’ın taraf devletler arasındaki çeşitliliğe dayalı olarak sıkı denetimden kaçınan yaklaşımı, AYM açısından bir kılavuz olarak görülmemelidir¹⁸⁹.

¹⁸⁴ Devrim Alyüz, §§ 76, 78, 83.

¹⁸⁵ Kuddis Büyükakıllı, B. No: 2014/3941, 5/10/2017, § 58. Ayrıca bkz. İsmail Hakkı Bulunmaz, § 66.

¹⁸⁶ George Lestas, “The ECHR as a living instrument: its meaning and legitimacy”, *Constituting Europe: The European Court of Human Rights in a National, European and Global Context*, ed. Andreas Føllesdal, Birgit Peters, Geir Ulfstein, Cambridge: Cambridge University Press, 2013, s. 107.

¹⁸⁷ İbid; Leijten, ss. 113-14.

¹⁸⁸ İbid, s. 114; Janneke Gerards, “Margin of Appreciation and Incrementalism in the Case Law of the European Court of Human Rights”, *Human Rights Law Review*, C. 18, 2018, s. 512.

¹⁸⁹ Bkz. Eva Brems, “Human Rights: Minimum and Maximum Perspectives”, *Human Rights Law Review*, C. 9, S. 3, 2009, s. 353.

Bu tespitler özellikle de takdir marjı yaklaşımı bakımından önemlidir. Mahkemelerin İHAM'ın içtihatlarını takip etme ödevi, takdir marjı bakımından geçerli değildir. Aksi halde hem doktrin hem de Sözleşme yanlış uygulanmış olur¹⁹⁰. Bizzat İHAM'ın da ifade ettiği üzere “takdir marjı doktrini... ulusal makamlar ile Mahkeme arasındaki ilişkileri tanımlamak için bir araç olarak geliştirilmiştir. Yerel düzeyde, devlet organları arasındaki ilişkilere aynı şekilde uygulanamaz.”¹⁹¹ AYM ise, İHAM'ın taraf devletlere tanıdığı manevra alanı çerçevesinde takdir marjını kullanması beklenen ulusal bir yargı organıdır¹⁹². Bu nedenle Mahkeme, İHAM'ın aksine egemenlik temelli kaygıların yol açtığı bir ürkeklikle değil Anayasa kaynaklı güçlü yetkilerin güveniyle hareket etmelidir. Bu doğrultuda, Mahkeme, mevcut yaklaşımının aksine, İHAM'ın sosyoekonomik alanda ulusal makamlara bıraktığı geniş takdir marjını Anayasa'da yer alan sosyal devlet ilkesi ile sosyal haklar lehine kullanmalıdır.

b. Anayasa'nın “Sosyal” Hükümleri

Dünyadaki neoliberal dalganın da etkisiyle, 1982 Anayasası'nın sosyal yönü, selefi olan 1961 Anayasası'na kıyasla daha zayıftır¹⁹³. Buna karşılık, 1982 Anayasası onun sosyal ruhundan önemli bir miras devralmıştır. Nitekim, Anayasa'da sosyal devlet ve sosyal adalet ilkelerine ve bunların yansıması niteliğindeki sosyal haklara ilişkin pek çok hüküm bulunmaktadır.

Anayasa'nın sosyal yönüne dair ilk ifadeler başlangıç kısmında geçmektedir. Buna göre herkes doğuştan itibaren “...bu Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak... onurlu bir hayat sürdürme...” (§ 7) hakkına sahiptir. Söz konusu paragraf hak ve özgürlüklerden etkili ve adil bir şekilde yararlanmanın sosyal adalet ilkesinin hayata geçirilmesiyle ilgili olduğunu ima etmesi yönüyle önemlidir. Bu açıdan paragrafın bir yönüyle insan hakları arasındaki bütünsellik ilişkisini çağrıştırdığı söylenebilir.

Anayasa'nın ve devletin sosyal yönünü en güçlü biçimde yansıtan düzenleme, devlete “sosyal” niteliğini atfeden ve değiştirilemez hükümler arasında yer alan 2. maddedir. Sosyal devlet, yetki alanındaki bireyleri kaderine terk etmeyen, sosyal adaleti gözeten ve herkes için insan onurunun gerektirdiği asgari koşulları temin eden devlet olarak tanımlanabilir. Diğer bir ifadeyle sosyal devlet, “iktisaden zayıf olan kişileri himaye...” eden, “insan gibi yaşamaları için zaruri olan maddi ihtiyaçlarını karşılamayı kendisine vazife...” bilen ve böylece “klasik hürriyetlerin gerçeklerle alay eden bir mahiyet almasına mâni...” olan bir anlayışı ifade eder¹⁹⁴. Ayrıca, Anayasa'nın sosyal devlet ilkesinin tamamlayıcısı niteliğindeki 5. maddesi de paralel bir biçimde devlete, kişinin temel hak ve hürriyetlerini sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan sosyal engelleri kaldırma ve insanın maddi ve manevi

¹⁹⁰ Janneke Gerards, “The European Court of Human Rights and the National Courts: Giving Shape to the Notion of ‘Shared Responsibility’”, Implementation of the European Convention on Human Rights and of the judgments of the ECtHR in national case law, ed. Janneke Gerards, Joseph Fleuren, Cambridge: Intersentia, 2014, s. 32.

¹⁹¹ A. and others v. the United Kingdom, Appl. No. 3455/05, 19/02/2009, § 184.

¹⁹² Tolga Şirin, “Takdir Marjı Doktrini ve Türkiye Anayasa Mahkemesi Açısından Anlamı”, Anayasa Hukuku Dergisi, C. 2, S. 3, 2013, ss. 389-91.

¹⁹³ İbrahim Kaboğlu, “Anayasa’da Sosyal Haklar Alanı ve Sınırları”, Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu II- Bildiriler, İstanbul: Petrol-İş Yayını, 2010, s. 43 vd.

¹⁹⁴ Bkz. T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, ss. 9-10. Ayrıca bkz. T.C. Anayasa Mahkemesi, s. 56.

varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlama ödevi yüklemektedir. Tıpkı diğer devlet erkleri gibi, AYM'nin de karar ve yorumlarında bu hüküm ve ilkeleri insan haklarının bütünselliği ilkesi doğrultusunda gözetmesi gerekmektedir.

Dahası, Anayasa'da ESKHS ve ASŞ'ye kıyasla hiç de fena sayılmayacak bir sosyal haklar listesi bulunmaktadır. Çalışma –ve türevi olan haklar¹⁹⁵–, sağlık, eğitim, konut, sosyal güvenlik gibi İHAM içtihadında dolaylı olarak korunan sosyal haklar ile dezavantajlı grupların korunmasına ilişkin özel hükümler Anayasa'da doğrudan yer almaktadır¹⁹⁶.

Son olarak, sosyal haklara ilişkin birçok uluslararası belgeye taraf olan Türkiye'nin, bu hakların yerine getirilmesi konusunda uluslararası yükümlülükler üstlendiği belirtilmelidir. Bunlar arasında en çok bilinenleri İHEB, ESKHS ve çeşitli ILO sözleşmeleridir¹⁹⁷. Anayasa'ya göre söz konusu belgeler kanunlara nazaran öncelikli olarak uygulanmalıdır¹⁹⁸. Böylece, hâkimlerin uygulamakla yükümlü olduğu hukuk¹⁹⁹, sosyal haklara ilişkin uluslararası sözleşme hükümlerini ve koruma organlarının bunlara verdiği anlamı da kapsamaktadır.

Sonuç olarak, Anayasa'nın dayandığı sosyoekonomik paradigma, İHAS'tan farklıdır. Liberal haklara dayalı Sözleşme'nin aksine Anayasa, herkesin haklardan ancak sosyal devlet ilkesi ve sosyal hakların hayata geçirilmesiyle adil ve anlamlı biçimde yararlanabileceğini kabul etmektedir. Dolayısıyla bu iki belgenin sosyoekonomik alandaki amaçları birbirinden oldukça farklıdır²⁰⁰. O hâlde, AYM'nin İHAM içtihadını tavan etkisi yaratacak şekilde yorumlaması Anayasa'daki sosyoekonomik tercihlerle uyumsuzdur. Kaldı ki İHAS'ın tarihsel arka planı ve lafzı²⁰¹, sosyal hakların Sözleşme'den bilinçli olarak dışlandığını açıkça ortaya koyarken Anayasa'da sosyal hakların bireysel başvuru sisteminden dışlandığı konusunda açık bir ifade yoktur. Sosyal haklar, İHAM'ın dolaylı koruma içtihadının anlamlandırılma biçimine göre değişen ölçülerde²⁰² bireysel başvuru yoluna konu edilebilmelidir. AYM'nin İHAM içtihadını takip ederken bu durumu ve Anayasa'nın kendine özgü dinamiklerini ve özellikle de “sosyal” yönünü dikkate alması elzemdir.

Ne var ki, Mahkemenin dolaylı koruma yaklaşımında sosyal haklar bölümüne tutarlı ve anlamlı bir biçimde atıf yaptığı söylenemez. Mahkemenin bu çerçevedeki tutumunu dört kategoride toplamak mümkündür: (i) Mahkeme, İHAM içtihadının gerisine düşerek hak kategorileri arasındaki geçirgenliği gözden kaçırdığı davalarda, şikâyet konusu sosyal hakkın inceleme alanında olmadığından bahisle konu bakımından yetkisizlik kararı vermektedir²⁰³. (ii) Sosyal haklarla ilgili davaların bir kısmında, şikâyetin sosyal haklarla ilgili boyutunu görmezden gelmekte ve meseleyi İHAM içtihadına atıfla klasik haklar sorununa

¹⁹⁵ Bkz. Anayasa, m. 49-55.

¹⁹⁶ Bkz. Anayasa, m. 41-65. Daha detaylı ve 1961 Anayasasıyla karşılaştırmalı bir inceleme için bkz. Bülent Algan, *Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2007, s. 254 vd.

¹⁹⁷ Türkiye'nin taraf olduğu sözleşmeler hakkında bkz. <https://ua.mfa.gov.tr/> (E. T. 06/09/2025).

¹⁹⁸ Bkz. Anayasa, m. 90/5.

¹⁹⁹ Bkz. Anayasa, m. 138/1.

²⁰⁰ Benzer yönde bkz. Şirin, *Anayasa Şikâyeti*, ss. 452-53.

²⁰¹ Bkz. Başlık II/A, B.

²⁰² Bkz. Başlık III/D-1.

²⁰³ Gülenay Özdemir, § 44; Mehmet Hadi Tunç, § 28; Turan Dal, § 22.

indirmektedir²⁰⁴. (iii) Diğer bir kısmındaysa başvuruyu esasen İHAM içtihatlarına dayanarak yetki alanında görmekte, Anayasa'daki sosyal haklara dair hükümleriye bu yaklaşımı destekleyici bir argüman olarak değerlendirmektedir²⁰⁵. Ancak bu atıflar sembolik düzeyde kalmakta, davanın esasını biçimlendirecek bir etkiye ulaşmamaktadır. (iv) Sosyal hakların maliyet yönünü ön plana çıkararak Anayasa'nın sosyal haklara ilişkin bölümünü geniş takdir marjını haklılaştırma ve denetim düzeyini zayıflatma aracı olarak kullanılmaktadır²⁰⁶. Netice itibarıyla, Anayasa'nın sosyal haklara ilişkin hükümlerinin bireysel başvuru yolunda sosyal haklar lehine işlev görme düzeyi oldukça sınırlıdır²⁰⁷. Bu durum, sosyal hakların korunması konusunda Anayasa'nın özgün dinamiklerini göz ardı eden ve esasen İHAM içtihadına öykünme çabasıyla sınırlı kalan bir yaklaşıma yol açmaktadır.

c. Sözleşme'nin Asgari Koruma Düzeyini Temsil Etmesi

İHAS'ın temel amaçlarından biri, tüm Sözleşmeci devletler için *asgari* bir koruma düzeyi sunmaktır ve bu durum Sözleşme'nin 53. maddesinde²⁰⁸ ifade edilmektedir. Söz konusu hüküm, ilk anlamıyla, taraf devletlerin Sözleşme'den daha yüksek insan hakları standartları benimsemelerinin Sözleşme düzeni açısından memnuiyet verici olduğunu ifade etmektedir²⁰⁹. Hükümün ikinci ve daha ileri anlamı, taraf devletlerin Sözleşme'deki görece düşük standartları gerekçe göstererek ulusal düzeydeki koruma seviyesini düşürmelerini yasaklamasıdır²¹⁰. Böylelikle söz konusu hüküm, Sözleşme'nin taraf devletler için tavan etkisi yaratmasının önüne geçmeyi hedeflemektedir.

Anayasa'da yer alan kapsam formülü, Anayasa'daki hakların bir kısmının veya bazı yönlerinin bireysel başvuru hakkının dışında kalmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda sosyal hakların konumu özel bir önem taşır; zira söz konusu formül esasen sosyal hakları bireysel başvuru sisteminin dışında bırakmayı hedeflemektedir²¹¹. Dolayısıyla kapsam formülü Sözleşme'yi Anayasa'da yer alan sosyal hakları bireysel başvuru usulünden dışlamak için araçsallaştırmaktadır. Bu bakımdan, bireysel başvuru usulünün konu bakımından kapsamı, İHAS'ın 53. maddesinin amaçsal yorumu açısından bizatihi sorun oluşturmaktadır.

²⁰⁴ Örneğin sağlık ve sosyal güvenlik haklarıyla ilgili bkz. Ramazan İpek, §§ 14-17, çalışma hakkıyla ilgili bkz. Ayla (Şenses) Kara, §§ 34-39; Tamer Mahmutoglu, konut hakkıyla ilgili bkz. Sema Temiz ve Özer Temiz.

²⁰⁵ Bkz. Nail Artuç, B. No: 2013/2839, 3/4/2014, §§ 30, 34; Zeki Kartal, B. No: 2013/2803, 21/1/2016, §§ 57-58, 69; Salim Sayın, §§ 32-39.

²⁰⁶ Bkz. Başlık III/B-2.

²⁰⁷ Mahkemenin bütünsel yorum konusunda olumlu görülebilecek bazı kararları da vardır. Çevresel sağlıkla ilgili olarak bkz. Hüseyin Tunç Karlık ve Zahide Şadan Karlık; Aile konutuyla ilgili olarak bkz. Melahat Karkin §§ 34 vd; Emine Göksel; Engelli bireylerin özel tüketim vergisi indirimli araç alma hakkıyla ilgili bkz. (Hamit Aydemir, B. No: 2015/17844, 7/3/2019, §§ 43 vd.).

²⁰⁸ “Bu Sözleşme hükümlerinden hiçbirisi, herhangi bir Yüksek Sözleşmeci Taraf'ın yasalarına ve onun taraf olduğu başka bir Sözleşme uyarınca tanınmış olabilecek insan hakları ve temel özgürlükleri sınırlandıracak veya onları ihlal edecek biçimde yorumlanamaz.”

²⁰⁹ Janneke Gerards, “Article 53 ECHR and Minimum Protection by the European Court of Human Rights”, European Convention on Human Rights Law Review, C. 3, S. 4, 2022, s. 454.

²¹⁰ İbid, s. 471 vd.; Illseher v. Germany, dissenting opinion of Judge Pinto de Albuquerque joined by Judge Dedov (10211/12 and 27505/14), 4.12.2018, para. 68; Micallef v. Malta (17056/06), 15.1.2008, para. 44-45.

²¹¹ Bu formülün esasen sosyal hakları sistemden dışlama niyetiyle kaleme alındığı konusunda bkz. Fazıl Sağlam, “Anayasa Şikayeti - Anlamı, Kapsamı ve Türkiye Uygulamasında Olası Sorunlar”, Demokratik Anayasa: Görüşler ve Öneriler, ed. Ece Göztepe, Aykut Çelebi, İstanbul: Metis Yayınları, 2012, ss. 429-32.

Öte yandan, formülün esnekliği AYM'ye bu sorunu giderme imkânı sunmaktadır²¹². Özellikle de İHAM'ın Anayasa'nın sosyal haklara ilişkin bölümünde yer alan hakların bazı yönlerini dolaylı olarak koruması, AYM'ye kapsam formülünü sosyal haklar lehine esnek biçimde anlamlandırma fırsatı tanımaktadır. Ne var ki daha önce ele alındığı üzere AYM, sosyal hakları koruma konusunda İHAM içtihadını tavan etkisi yaratacak şekilde yorumlamakta ve Anayasa'nın sosyal ruhuna ve sosyal haklara ilişkin hükümlerine bu bağlamda anlamlı bir işlev yüklememektedir. Bu yönüyle, Mahkemenin de asgari eşik ilkesi bakımından iyi bir sınav verdiği söylenemez.

D. Sosyal Hakların Ulusal Bireysel Başvuru Sisteminde Güçlendirilmesi: Öneriler

Bir önceki başlıkta sosyal hakların bireysel başvuru sistemindeki mevcut durumunun bazı yönlerden Anayasa ve Sözleşme ile uyumsuz olduğu ortaya konulmuştur. Bu bölümdeyse söz konusu uyumsuzlukları gidermeye yönelik çeşitli öneriler geliştirilecektir. Bu çerçevede, öncelikle (1) sosyal hakların sisteme dâhil edilmesine ilişkin çözüm önerileri alternatifli ve kademeli bir şekilde ele alınacak, ardından (2) sosyal hakların mali sınırı sorununun nasıl bir denetim modeliyle aşılabileceği tartışılacaktır.

1. Koruma Alanı Bakımından Öneriler

İHAM'a Giden Başvuruları Azaltma Amacı Çerçevesinde: Bireysel başvuru usulünün Anayasa'ya dâhil edilmesindeki temel amaç, İHAM'a giden başvuruları azaltarak insan hakları sorunlarını iç hukukta çözmektir²¹³. Sosyal haklar bakımından bu amaç, AYM'nin de en azından İHAM'a paralel bir dolaylı koruma yaklaşımı benimsemesini gerektirmektedir. Zira aksi bir yaklaşım, AYM'nin kapsam dışında gördüğü bir başvurunun doğrudan İHAM tarafından incelenmesine yol açabilir. O hâlde, Mahkemenin zaman zaman İHAM'ın gerisine düşen dolaylı koruma yaklaşımını geliştirmesi ve sosyal hakların Sözleşme kapsamında korunmasını sağlayan bütünsellik yaklaşımını etkili bir biçimde takip etmesi gerekmektedir.

Anayasa'nın Bütünselliği ve Sistematik Yorumu Bakımından: İHAM içtihadının izlenmesi bireysel başvuru sisteminin ihdasındaki temel amacı karşılarsa da Anayasa'nın bütünsel yorumunu temin etmemektedir. Zira, İHAM'ın dolaylı koruma yaklaşımındaki odak noktası sosyal haklar değil, klasik hakların etkili bir biçimde korunmasıdır. Bu nedenle, İHAM'ın kararlarında doğrudan sosyal haklara dair tartışma ve tespitlere nadiren rastlanır. AYM'nin bu yaklaşıma sıkı sıkıya bağlı kalması, Anayasa'daki sosyal yönün ihmal edilmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle Mahkeme, koruma alanına giren meselelerin sosyoekonomik boyutunu Anayasa'nın sosyal hükümleri ışığında daha güçlü biçimde vurgulamalıdır.

Daha önce de ifade edildiği üzere, Anayasa'daki kapsam hükmü sosyal hakları bireysel başvuru sisteminden peşinen dışlamamaktadır. Bir an için dışladığı varsayılsa bile, bu durum yalnızca konu bakımından yetki sorunu bağlamında sınırlı bir rol oynamalıdır. Bir kere kabul edilebilir bulunan davalarda Mahkeme, Anayasa'yı bütüncül bir biçimde ele almalıdır. Diğer bir deyişle, Mahkeme, yetki alanında gördüğü başvurulardaki sosyoekonomik meselelerde

²¹² Benzer yönde bkz. Şirin, Anayasa Şikâyeti, s. 453.

²¹³ T.C. Anayasa Mahkemesi, ss. 921-23.

gerektiğinde sosyal devlet ilkesine ve sosyal haklara atıfta bulunarak devletin bu çerçevedeki yükümlülüklerini işlevsel bir biçimde dikkate almalıdır. Ayrıca bu bağlamda, Türkiye'nin tarafı olduğu sosyal haklara ilişkin uluslararası belgelerin rehberliğine başvurması yararlı olacaktır.

Bu yaklaşım biçimi, Mahkemenin ele aldığı bazı somut başvurular çerçevesinde örneklendirilebilir. İşe iade veya yaşlılık aylığı gibi başvurucuların sosyoekonomik varlığını derinden ilgilendiren davaların uzun sürmesinden yakınılan başvurularda²¹⁴, devletin çalışma ve sosyal güvenlik hakları bağlamındaki ödevlerine; özellikle etkili bir yargısal sistem kurma yükümlülüğüne²¹⁵ vurgu yapılması ve başvurucuların somut sosyoekonomik koşullarının dikkate alınması bu bağlamda etkili olacaktır. Hatalı olarak ödenen yaşlılık aylığının iadesine²¹⁶, ölüm aylığının olması gerekenden beş yıl sonra bağlanmasına²¹⁷, usuli nedenlerle yetim aylığının bağlanmamasına²¹⁸, yasalarda vadedilen konut desteğinin sağlanmamasına²¹⁹ ilişkin şikâyetlerde, mülkiyet hakkına ilişkin değerlendirmenin yanı sıra; sosyal devlet ilkesi ile sosyal güvenlik ve konut haklarına, başvurucunun sosyoekonomik koşullarına ve desteğin başvurucular bakımından önemine ilişkin değerlendirmelere yer verilebilir, hatta mahkemelere bu etkenleri dikkate alma ödevi yüklenebilirdi. Benzer şekilde, kırılğan pozisyonundaki hak öznelere geçimlerini sağlayacak desteğin sağlanmamasına ilişkin davada²²⁰ devletin dezavantajlı grupları sosyoekonomik açıdan koruma yükümlülüğü ile çalışma ve sosyal güvenlik haklarına ilişkin ödevleri bağlamında değerlendirmeler yapılabilirdi. Yine, başvurucunun iş yerindeki kötü çalışma koşullarıyla ilgili şikâyet dilekçesi yazmasından dolayı işten çıkarılmaktan yakındığı davada²²¹, ifade özgürlüğünün yanı sıra çalışma hakkının iş yeri koşulları ve iş güvencesi bakımından sağladığı güvenceler de değerlendirilebilirdi. Buna benzer değerlendirmeler, yetkili makamları ve özellikle de mahkemeleri kararlarında sosyal devlet ilkesini ve sosyal hakları dikkate almaya teşvik ederek Anayasa'nın sosyal yönünün hukuk sistemine sinmesini sağlayacaktır. Ne var ki, AYM, bu tür değerlendirmeler yapmak bir yana, başvurucuların bu minvaldeki şikâyetlerini de yalnızca klasik haklarla sınırlı biçimde değerlendirmektedir²²².

Aktarılan örneklerde de gözlemlenebileceği üzere, mevzubahis öneri, sosyal hakların doğrudan korunmasına değil, tıpkı İHAM'ın yaklaşımında olduğu gibi esasen klasik haklarla bağlantılı olarak inceleme konusu yapılmasına dayanmaktadır. Diğer bir ifadeyle sosyal haklar, insan hakları arasındaki geçirgenlik ilişkisinin bir sonucu olarak ve hakların etkili bir biçimde korunması amacıyla sisteme entegre edilmektedir. Dolayısıyla, Anayasa'da öngörülen kapsam formülünün orijinalist yorumundan – henüz – ciddi bir sapma söz konusu değildir. Ancak, İHAM'ın yaklaşımından farklı olarak AYM yeri geldiğinde Anayasa'da yer alan sosyal devlet

²¹⁴ Sırasıyla bkz. Nesrin Kılıç; Veysel Akdoğan.

²¹⁵ Bu bağlamdaki yükümlülüklerin çerçevesiyle ilgili bkz. ASS, m. 25; CESCR, General Comment No. 18: The Right to Work (Art. 6 of the Covenant), 2005, § 57. Sosyal güvenlik hakkıyla ilgili bkz. CESCR, General Comment No. 19: The right to social security, 2008, §§ 15, 77.

²¹⁶ Tefik Baltacı, B. No: 2013/8074, 9/3/2016.

²¹⁷ Besime Çetin, B. No: 2014/17809, 8/11/2017.

²¹⁸ Yeşim Bullock, B. No: 2014/13223, 20/9/2017.

²¹⁹ Sedat Şanlı; Nuriye Arpa.

²²⁰ A.Z.Ö., B. No: 2014/546, 19/12/2017.

²²¹ İlter Nur.

²²² Bkz. Sedat Şanlı, §§ 46 vd.

ilkesini ve sosyal hakları yargılamanın esasını biçimlendirecek şekilde dikkate alabilecektir. Böyle bir yaklaşım, Anayasa'nın ve insan haklarının bütünselliği ilkeleri ile Anayasa'nın sistematik yorumu bakımından daha elverişlidir. Zira, bireylerin anayasal haklardan yararlanma düzeyini etkileyen sosyoekonomik koşulların dikkate alınmasını sağlayacaktır.

Sosyal Hakların Doğrudan Ölçü Norm Olarak Esas Alınması: Önceki öneriler, İHAM'a giden başvuruları engelleme amacına ve Anayasa'nın bütünsel yorumuna katkı sunsa da belirli açılardan ideal çözümü yansıtmamaktadır. Zira, (i) bir kere insan haklarının bütünselliği ilkesi, haklar arasında ayırım yapılmasını yasaklamaktadır. Anılan önerilerde sosyal haklar, klasik hakların etkili bir biçimde korunmasını sağlayan yardımcı haklar konumundadır ve sınırlı ölçüde dava edilebilmektedir. (ii) Söz konusu öneriler, İHAS'ta yer alan asgari eşik ilkesinin gereklerini tam olarak karşılamamaktadır. Zira sosyal haklar hâlâ İHAS'ın araçsallaştırılması neticesinde bireysel başvuru yolunun konu bakımından kapsamı dışında kalmaktadır. (iii) Bireysel başvuru mekanizmasının, İHAM'a giden başvuruları azaltmak dışında, insan hakları standartlarını yükseltmek gibi bir amacı daha vardır²²³. Hak öznelerinin belirli bir denetim sistemi çerçevesinde kendi anayasasının sağladığı bazı haklardan mahrum bırakılması²²⁴ bu amaçla bağdaşmamaktadır.

Anayasa'da yer alan kapsam formülünün esnek ve sosyal hakları peşinen dışlamayan yapısı, bu hakların bireysel başvuruya konu edilebilmesi konusunda daha radikal bir çözüm yoluna imkân tanımaktadır. İHAM'ın dolaylı koruma yaklaşımı çerçevesinde belirli yönleriyle ele aldığı sosyal hakların tamamı Anayasa'nın sosyal haklar bölümünde yer almaktadır. Dolayısıyla İHAM kararlarına konu olan sosyal hakların, en azından belirli yönleriyle İHAS ile Anayasa'nın kesişim kümesinde kaldığını söylemek mümkündür. Bu durumda AYM, sosyoekonomik temalı başvurularda, Sözleşme odaklı ve klasik haklarla sınırlı bir inceleme yapmak yerine Anayasa'nın sosyal haklara ilişkin hükümlerini de doğrudan ölçü norm olarak kullanabilmelidir²²⁵. Hatta Mahkemenin *ilk bakışta* bireysel başvuru hakkının kapsamında gördüğü sosyal hakları, Anayasa'daki geniş kapsamlarını esas alarak incelemesi mümkün olmalıdır. Diğer bir ifadeyle, İHAM'ın Sözleşme kapsamında gördüğü sosyoekonomik çıkarlar yalnızca çıkış noktası olmalı, koruma alanını belirlemede esasen ilgili hakların Anayasa'nın "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler" bölümünde yer alan daha geniş karşılıkları dikkate alınmalıdır. AYM'nin esasen Sözleşme'nin değil, Anayasa'nın bekçisi olduğu dikkate alındığında, koruma alanı bakımından Anayasa'daki normlara odaklanan böyle bir yaklaşım daha isabetli olacaktır. Bu durumda artık dolaylı korumadan ziyade sosyal hakların doğrudan korunmasından söz edilebilir.

²²³ T.C. Anayasa Mahkemesi, s. 922; Sibel İncoğlu, Anayasa Mahkemesi'ne Bireysel Başvuru Türkiye ve Latin Modelleri, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2017, s. 247.

²²⁴ Klasik haklarla ilgili benzer bir eleştiri için bkz. Sağlam, "Ortak Koruma Alanı", s. 1106.

²²⁵ Literatürde benzer bir yaklaşım, AYM'nin daraltıcı yorumu nedeniyle belirli yönleri bakımından bireysel başvuru sisteminin dışında kalan klasik haklar bakımından dile getirilmektedir. Buna göre, ayrımcılık yasağı, adil yargılanma hakkı ve seçme ve seçilme hakkı gibi, Sözleşme'de Anayasa'ya kıyasla daha dar bir biçimde düzenlenen klasik haklar, Anayasa'daki geniş kapsamı esas alınarak incelenmelidir. Bkz. Sağlam, "Ortak Koruma Alanı", ss. 1101-64; İncoğlu, Latin Modelleri, ss. 246-48.

Bu öneriyi, Mahkemenin ele aldığı bazı somut başvurular çerçevesinde örneklendirmek mümkündür. İHAM, Sözleşme'nin konut hakkını doğrudan güvence altına almadığını belirtse de bazı kararlarında taraf devletlere geleneksel olarak konut hakkı kapsamında değerlendirilebilecek yükümlülükler atfedilebileceğini kabul etmektedir²²⁶. Bu durumda AYM, klasik hakların dar kalıplarından sıyrılarak konut hakkıyla ilgili bu tip başvurularda²²⁷ doğrudan Anayasa'nın 57. maddesinde yer alan konut hakkı hükmünden yararlanabilmelidir. Benzer şekilde İHAM pek çok kararında sosyal güvenlik ödeneklerine ilişkin başvuruları kabul edilebilir bulmakta, hatta istisnaen de olsa Sözleşme'nin sosyal ödeneklerin yetersizliğine ilişkin şikâyetler bakımından uygulanabileceğini kabul etmektedir²²⁸. O hâlde AYM, sosyal güvenlik hakkını ilgilendiren bu tip başvuruları²²⁹ Anayasa'nın sosyal güvenlik hakkına ilişkin 60. ve 61. maddeleri çerçevesinde değerlendirebilmelidir.

Sosyal hakların doğrudan bireysel başvuruya konu edilebilmesi, çeşitli açılardan isabetli bir yaklaşım olacaktır. Bir kere, Anayasal düzendeki özgün dinamiklerin Mahkeme tarafından göz ardı edilmesine ilişkin eleştiriler²³⁰ bertaraf edilmiş olur. Dahası, böyle bir yaklaşım, sosyal haklara bağımsız normatif değer kazandırarak Anayasa'nın ve insan haklarının bütünselliği ilkelerinin tam anlamıyla hayata geçmesini sağlar. Ayrıca, sosyal hakların BM ESKHS bünyesinde bireysel başvuruya konu edilmeye başlaması gelişmesiyle de uyumlu bir yönelim sağlanmış olur. Pek çok ülkenin aksine, anayasasında sosyal devlet ilkesi ve sosyal haklara yer veren bir devletin bu gelişmeye kayıtsız kalması düşünülemez²³¹. Ayrıca, söz konusu sistemin işleyişinin, sosyal hakların ulusal bireysel başvuruya konu edilmesi konusunda öğretici olabileceği²³² de vurgulanmalıdır. Sosyal devlet ilkesine dayanan bir Anayasa'nın bekçisi konumundaki AYM'nin, sosyoekonomik şikâyetler bakımından İHAM yerine Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi'ni (ESKHK) esas alması daha isabetli olacaktır.

2. Nasıl Bir Denetim Modeli

Sosyal haklarla ilgili temel sorun, bu hakların maliyet gerektiren niteliği ile normatif varlığı arasındaki gerilimdir. Sosyal hakların yargılanabilirliğine dair öneriler, öncelikle bu gerilime çözüm üretmelidir. Bu nedenle, yukarıda aktarılan görüşler sosyal haklara ilişkin bir denetim modeliyle tamamlanmalı; önerilecek sistem bir yandan sosyal hakların normatif varlığını korurken, diğer yandan maliyet temelli kaygılara da yanıt verebilmelidir. Dolayısıyla, Anayasa'daki sosyal hakların etkili bir biçimde bireysel başvuruya biçimde konu edilebilmesini sağlayan, ancak aynı zamanda Anayasa'nın 65. maddesinde öngörülen maliyet sınırını ve yetkili makamların takdir marjını gözetken bir model geliştirilmelidir. Böyle bir yöntem, AYM'nin maliyet kaygılarına, sosyal hakların normatif varlığı karşısında ölçsüz üstünlük

²²⁶ M.S.S. v. Belgium and Greece; V.M. and others v. Belgium; Marzari v. Italy; O'Rourke v. the United Kingdom; Moldovan and Others v. Romania; Yordanova and others v. Bulgaria, § 130.

²²⁷ Bkz. Sedat Şanlı.

²²⁸ Larioshina v Russia.

²²⁹ Bkz. Devrim Alyüz.

²³⁰ Bkz. Başlık III/C.

²³¹ Şirin, benzer sebeplerle Türkiye'nin bireysel başvuru sistemini öngören Ek Protokol'ü onaylaması gerektiği görüşündedir. Bkz. Şirin, "Bir İhtimal", s. 344.

²³² Bu konuda bkz. Başlık III/D-2.

tanıyan yaklaşımının aksine, sosyal devlet ilkesiyle maliyet sınırı (65. madde) arasında Anayasa'nın bütünselliği ilkesine uygun bir "pratik uyum" sağlar.

Karşılaştırmalı örnekler bunun maddi yükümlülüklerden ziyade prosedürel yükümlülüklerle odaklanan ve böylece siyasetin sosyoekonomik alandaki politika belirleme yetkisine doğrudan müdahale etmekten kaçınan bir yöntemle mümkün olabildiğini göstermektedir. Buna göre denetim organları, hakların gerektirdiği maddi yükümlülükleri katı bir biçimde denetlemektense, karar alma süreçlerinde ve yargısal denetimde sosyal hakların gereklerinin ve hak öznelerinin somut sosyoekonomik koşullarının gözetilip gözetilmediğini incelemektedir. Bu yaklaşım biçimi, özellikle de Güney Afrika Anayasa Mahkemesi (GAAYM) ve BM ESKHK'nin geliştirdiği denetim modelleri üzerinden somutlaştırılabilir.

GAAYM, Anayasa'da sosyal hakların devletin mali koşullarına bağlı olduğunu vurgulayan hükümlere²³³ rağmen geliştirdiği "makullük" testi aracılığıyla bu hakları denetimsiz bırakmamaktadır. Mahkemenin yaklaşımına göre sosyal hakların kaynaklar ölçüsünde nasıl ve hangi yöntemle yerine getirileceğini belirleme yetkisi ilkesel olarak siyasi makamlardadır. Dolayısıyla Mahkeme, siyasi makamların yerine geçerek daha uygun ya da arzu edilebilir önlemler alınıp alınamayacağını ya da kamusal kaynakların daha verimli kullanılıp kullanılamayacağını inceleme konusu yapmamaktadır. Ancak, sosyal haklarla ilgili şikâyetlerde siyasi makamlar mevcut kaynaklar çerçevesinde gerekli tedbirlerin alındığını kanıtlama ve ihmallerin nedenini açıklama yükümlülüğü altındadır. Böylelikle Mahkeme siyasi makamlara herhangi bir sosyoekonomik politika dayatmadan devletin sosyal hakların gerektirdiği makul tedbirleri alıp almadığını denetlemektedir²³⁴.

BM ESKHK'nin henüz gelişmekte olan bireysel başvuru içtihadında da benzer bir yaklaşım vardır. Komite, sosyal hakların mali kaynaklara bağımlılık ve aşamalı

²³³ Buna göre: "Devlet, mevcut kaynakları dâhilinde, bu hakların her birinin aşamalı olarak gerçekleştirilmesini sağlamak için makul yasal ve diğer tedbirleri almalıdır." Bkz. Güney Afrika Anayasası, m. 25-27.

²³⁴ Mahkemenin makullük testinde ortaya konan temel ilkeleri şu şekilde derlemek mümkündür: (i) Anayasa'daki sosyal haklar, kaynaklara bağımlı olmaları nedeniyle hak öznelerine doğrudan ve derhâl talep hakkı vermemektedir, kademeli olarak hayata geçirilebilirler. (ii) Öte yandan bu durum, yetkili makamların Anayasa'daki sosyal haklara ilişkin yükümlülüklerini yerine getirmek amacıyla tutarlı, koordineli ve arz-talep dengesini gözetken bir program tasarlama ve uygulama ödevini ortadan kaldırmamaktadır. (iii) Söz konusu plan kapsamında alınan tedbirlerin makullüğü değerlendirilirken, ilgili sosyoekonomik sorunun sosyal, ekonomik ve tarihsel bağlamıyla birlikte ele alınması ve programı uygulamakla yükümlü kurumların kapasitesinin dikkate alınması gerekir. (iv) Ayrıca, Anayasa'daki hak ve ilkeler bütüncül bir yaklaşımla yorumlanmalı; örneğin konut hakkına ilişkin bir mesele, insan onuru ve eşitlik, beslenme, su ve sağlık gibi diğer hak ve ilkelerle birlikte değerlendirilmelidir. (v) Sosyal haklara ilişkin yükümlülüklerin kapsamı, devletin taraf olduğu uluslararası yükümlülükler çerçevesinde değerlendirilmelidir. (vi) Maliyet temelli kaygılara rağmen sosyal haklara ilişkin tedbirler, kırılgan, çaresiz ve acil ihtiyaç içindeki hak özneleri bakımından derhâl çözüm sağlayacak esneklikte düzenlemeleri de içermelidir. Dolayısıyla tedbirler belirlenirken hak öznelerinin somut koşulları dikkate alınmalıdır (vii) Sosyal planlar, belirli grupları mantıksız ve ayrımcı bir biçimde dışlamamalıdır. (viii) Planlar, bilimsel kanıtlar ve değişen koşullara karşı esnek ve duyarlı olmalı; aynı zamanda şeffaflık sağlamalı ve yararlanıcılarla anlamlı bir etkileşim içermelidir. (Government of the Republic of South Africa and Others v Grootboom and Others, 2000 (11) BCLR 1169 (CC), 2001 (1) SA 46 (CC), §§ 40 vd). Daha fazla detay için bkz. Sandra Liebenberg, "Socio-Economic Rights: Revisiting the Reasonableness Review / Minimum Core Debate", Constitutional Conversations, ed. Stu Woolman, Michael Bishop, Cape Town: Pretoria University Law Press, 2008, ss. 303-30; Leijten, ss. 150-70; Atasayan, ss. 308-16; Sandra Liebenberg, "Socioeconomic Rights in the Constitutional Court – Taking Stock at 30", 2025, <https://tinyurl.com/2sb7vare> (E. T. 04/09/2025).

gerçekleştirilebilirlik²³⁵ özelliklerini dikkate alarak karar vermektedir. Ancak AYM'ye ilham olma olasılığı yüksek olduğundan öncelikle Komitenin içtihadıyla ilgili bazı detayları ele almakta yarar vardır. Komite şimdiye dek çeşitli ülkelerden gelen sağlık, konut, sosyal güvenlik gibi haklara dair kararlar vermiştir. Söz konusu kararlar aslında büyük ölçüde İHAM ve AYM'nin aşına olduğu konu ve sorunlarla ilgilidir²³⁶. Konut hakkıyla ilgili başvurular; zorla tahliyeler bağlamında²³⁷, sağlık hakkıyla ilgili başvuru; üreme sağlığı, rıza dışı tıbbi müdahale ve ayrımcılık yasağı bağlamında²³⁸ ve sosyal güvenlik hakkıyla ilgili başvurular; hak kazanılan engellilik ödeneğinin azaltılması²³⁹ ve ödeneye hak kazanma konusundaki haklı beklentilerin karşılanmaması²⁴⁰ konularıyla ilgilidir. Üstelik Mahkemenin bu kararlarda benimsediği denetim metodu da İHAM ve AYM'nin denetim yöntemiyle oldukça benzerdir. Komite, ilgili sosyal hakka dair ihmal/müdahaleyi tespit ettikten sonra, sosyal haklara ilişkin sınırlamanın; (i) ulaşılabilir, belirli ve öngörülebilir bir yasal dayanağının bulunup bulunmadığını, (ii) tedbirin genel refahın ve kamu kaynaklarının korunması gibi meşru bir amaca dayanıp dayanmadığını (iii) sınırlamanın somut olayın koşulları çerçevesinde ölçülü olup olmadığını incelemektedir²⁴¹.

Komitenin sosyal hakların maliyet gerektiren niteliği ile normatif varlığı arasındaki gerilime yönelik yaklaşımı, GAAYM'nin makullük testinden esinlenmiştir²⁴². Benimsediği prosedürel yönü oldukça baskın denetimle, sosyal hakların normatif varlığını korurken politik karar mercilerine geniş bir manevra alanı bırakmaktadır²⁴³. Bu bağlamda, henüz gelişim aşamasında olsa da Komitenin şimdiye kadarki kararlarından bazı ilkeler türetmek mümkündür: (i) Komiteye göre sosyal haklar doğurduğu mali sonuçlar nedeniyle derhâl talep hakkı vermese de taraf devletler en azından sosyal hakların asgari gerekliliklerini sağlamak için kaynakları ölçüsünde her türlü çabayı sarf ettiğini kanıtlamalıdır²⁴⁴. (ii) Bu çerçevede taraf devletler, makul, ölçülü ve şeffaf olmak kaydıyla gerekli önlemleri alma ve sosyal desteğe hak kazanma koşullarını belirleme konusunda takdir yetkisine sahiptir²⁴⁵. (iii) Ancak Taraf devletler, neden

²³⁵ Bkz. ESKHS, m.2.

²³⁶ ESKHK'nin İHAM kararlarına konu olan bazı meseleleri ele alması, karşılıklı bağımlılık ilişkisinin sosyal haklarla klasik haklar arasında iki yönlü bir biçimde dolaylı koruma sağladığını göstermektedir.

²³⁷ CESCR, I.D.G. v. Spain, Appl. No. 002/2014, 17/06/2015; Ben Djazia et al v. Spain, Appl. No. 005/2015, 04/03/2016; Rosario Gómez-Limón Pardo v. Spain, Appl. No. 052/2018, 05/03/2020; Soraya Moreno Romero v. Spain, Appl. No. 048/2018, 22/02/2021; El Ayoubi et al v. Spain, Appl. No. 54/2018, 19/02/2021. Karşılaştırma için bkz. (İHAM) Yordanova and Others v. Bulgaria.

²³⁸ CESCR, S. C. and G. P. v. Italy, Appl. No. 22/2017, 7/3/2019. Karşılaştırmalı bkz. (İHAM) V.C. v. Slovakia (18968/07), 8.11.2011.

²³⁹ CESCR, Miguel Angel Lopez Rodriquez v. Spain, Appl. No. 1/2013, 4/3/2016. Karşılaştırmalı bkz. (İHAM). Bélané Nagy v. Hungary.

²⁴⁰ CESCR, Trujillo Calero v. Spain, Appl. No. 010/2015, 26/03/2018. Karşılaştırmalı bkz. (İHAM) Beeler v. Switzerland.

²⁴¹ CESCR, S. C. and G. P. v. Italy, §§ 9 vd.; Rosario Gómez-Limón Pardo v. Spain, § 9.4; El Ayoubi et al v. Spain, § 11.3; Sandra Liebenberg, "Reasonableness Review", The Oxford Handbook of Economic and Social Rights, ed. Malcolm Langford, Katharine G. Young, Oxford University Press, 2022, <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197550021.013.48> (E. T. 03/09/2025).

²⁴² İbid; Liebenberg, "Taking Stock".

²⁴³ Sandra Liebenberg, "Between Sovereignty and Accountability: The Emerging Jurisprudence of the United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights Under the Optional Protocol", Human Rights Quarterly, C. 42, S. 1, 2020, ss. 48-84.

²⁴⁴ CESCR, Ben Djazia et al v. Spain, § 17.5; Miguel Angel Lopez Rodriquez v. Spain, § 10.3.

²⁴⁵ CESCR, Trujillo Calero v. Spain, §§ 12.1-2; Ben Djazia et al v. Spain, § 17.6.

daha hafif ve sosyal hakların lehine olan alternatif tedbirlerin tercih edilemediğini gerekçelendirme yükümlülüğü altındadır²⁴⁶. Ayrımcılık yasağını veya geriye götürme yasağını (non-retrogression principle) ihlal eden önlemler bakımından gerekçelendirme külfeti ağırlaşmaktadır²⁴⁷. (iv) Dahası, hak öznelere kırılganlığı arttıkça denetimin yoğunluğu artmaktadır. Tedbirlerin belirlenmesinde, sosyoekonomik bakımdan kırılgan ve dezavantajlı bireylerin koşullarını dikkate alan özel önlemler alınmalıdır²⁴⁸. Aksi bir yaklaşım, dolaylı ayrımcılık yapılması anlamına gelebilmektedir²⁴⁹. (v) Ayrıca, söz konusu önlemler, hak öznelere yaşam planına saygılı olacak şekilde öngörülebilir olmalı ve haklı beklentilere riayet etmelidir²⁵⁰. (vi) Son olarak, bu kapsamdaki tasarrufların denetimi için keyfiliğe karşı koruma sağlayan etkili başvuru yolları öngörülmelidir²⁵¹.

Taraf devletlerin aktarılan ilkelere ilişkin bazı tasarrufları, Komite'nin kararlarında somut biçimde ele alınmıştır. Örneğe yoluyla söz edilecek olursa; sosyal yardımlara ilişkin tedbirlerin haklı beklentilere aykırılık oluşturması²⁵²; hak öznelere somut koşullarının ve kırılganlık düzeyinin dikkate alınmaması²⁵³; doğrudan veya dolaylı ayrımcılık yapılması²⁵⁴; sosyal haklara ilişkin standartların gerekçelendirilmeden geriye götürülmesi²⁵⁵; tedbirin ölçülülüğü ile sosyal haklar lehine olan alternatiflerinin değerlendirilmemesi²⁵⁶; kısıtlama ve ihmaller aleyhine etkili bir yargısal denetime başvurulamaması²⁵⁷ Sözleşme ile uyumsuz bulunmuştur.

Gözlemleneceği üzere, Komite, derhâl yerine getirilmesi gereken katı sosyoekonomik ödevler belirlemek yerine, taraf devletlere takdir marjı tanıyarak karar alım süreçlerine ve yargısal denetime ilişkin prosedürel yükümlülükler belirlemektedir²⁵⁸. Böylelikle bir yandan sosyal haklara ilişkin yükümlülüklerin iç hukuktaki siyasi ve yargısal süreçlerde dikkate alınmasını zorunlu kılarken, diğer yandan taraf devletlere aşırı mali külfetler yükleyecek mutlak ödevler belirlemekten kaçınarak sistemin işlerliğini ve meşruiyetini korumaktadır²⁵⁹. Bunu,

²⁴⁶ CESC, Rosario Gómez-Limón Pardo v. Spain, § 9.6; Trujillo Calero v. Spain, § § 17.1; Soraya Moreno Romero v. Spain, § 10.3.

²⁴⁷ Sırasıyla bkz. CESC, Trujillo Calero v. Spain, §§ 19.1-6; CESC, Ben Djazia et al v. Spain, § 17. 6.

²⁴⁸ CESC, Hamid Saydawi and Masir Farah v. Italy, Appl. No. 226/2021 and 227/2021, 16/02/2021, § 10.2, 5; Ben Djazia et al v. Spain, § 15.2; Miguel Angel Lopez Rodriguez v. Spain, § 10.5.

²⁴⁹ CESC, Trujillo Calero v. Spain, §§ 13.1-4, 19.1-6.

²⁵⁰ İbid, §§ 12.2, 16.1-4.

²⁵¹ CESC, Rosario Gómez-Limón Pardo v. Spain, § 9.7; I.D.G. v. Spain.

²⁵² CESC, Trujillo Calero v. Spain, §§ 16.1-4.

²⁵³ CESC, El Ayoubi et al v. Spain, §§ 14.6-7; Lorne Joseph Walters v. Belgium, Appl. No. 61/2018, 28/11/2021, §§ 12.3 vd.

²⁵⁴ CESC, Trujillo Calero v. Spain, §§ 19.1-6; Sara Vázquez Guerreiro v. Spain, Appl. No. 70/2018, 09/10/2023, § 12.3.

²⁵⁵ CESC, Ben Djazia et al v. Spain, § 17. 6.

²⁵⁶ CESC, Hamid Saydawi and Masir Farah v. Italy, §§ 10.5-6; Trujillo Calero v. Spain, § 17.1; Ben Djazia et al v. Spain, § 17.7; El Goumari et al. v. Spain, Appl. No. 085/2018, 18/02/2021, § 10.3.

²⁵⁷ CESC, I.D.G. v. Spain, §§ 13.2-7; Lopez Alban v. Spain, Appl. No. 37/2018, 11/10/2019 §§ 11.3, 6.

²⁵⁸ Belirtmek gerekir ki İHAM'ın konut hakkını ilgilendiren bir kararında da benzer bir yöntem geliştirilmiştir. Mahkeme incelemesinde, konut sorununun bireylerin temel haklardan yararlanma düzeyi üzerindeki etkisi, başvurucuların somut koşullarının dikkate alınıp alınmadığı, tedbirin ölçülülüğü ve gerekçelendirilebilirliği bakımından yargısal denetim imkânları, başvuruçunun evsiz kalmasını önleyecek alternatif imkânların değerlendirilip değerlendirilmediği gibi kriterleri dikkate almaktadır. Bkz. Yordanova and Others v. Bulgaria.

²⁵⁹ Paralel yönde tespitler içeren bir eser için bkz. Liebenberg, "Sovereignty", ss. 48-84.

yetkili makamları, başvuruçunun somut sosyoekonomik koşullarını Sözleşme'deki haklar çerçevesinde değerlendirmeye zorlayan prosedürel ve hesap verilebilirliğe dayalı bir denetimle yapmaktadır. Bu yaklaşım, maliyet temelli kaygıların sosyal hakların etkinleştirilmesi bakımından bir engel teşkil etmediğini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle Komite'nin benimsediği denetim metodu, sosyal hakların ulusal bireysel başvuru yoluna konu edilebilmesi bakımından önemli ve işlevsel bir model oluşturmaktadır. Bu tür bir esinlenme, ESKHS çerçevesindeki bireysel başvuru sistemine taraf olma ve ulusal düzeyde bu sistemin gereklerini karşılama açısından da bir ön hazırlık işlevi görebilir. Ancak potansiyel bir esinlenme durumunda, ESKHK'den farklı olarak AYM'nin sosyal hakların etkinleştirilmesi ile egemenlik arasındaki gerilimi yönetmek zorunda olmadığı akılda tutulmalıdır.

SONUÇ

AYM'nin sosyal haklar pratiğine esin kaynağı olan İHAM, Sözleşme'nin sosyal hakları dışlayan genetik yorumu ve lafzına rağmen, hakların karşılıklı bağımlılığı ve etkililik ilkesine dayanarak bu hakları belirli ölçüde dolaylı olarak korumaktadır. Böylelikle Sözleşme'de yer alan bazı haklar aracılığıyla; sağlık, çalışma, sosyal güvenlik, konut ve yeterli yaşam standartlarına sahip olma gibi sosyal hakların çeşitli yönlerini ele almaktadır. Ne var ki, egemenlik temelli tereddütler nedeniyle Mahkemenin bu yaklaşımı sınırlı düzeyde kalmakta; sosyal haklar ancak Sözleşmesel haklarla olan somut bağları ölçüsünde, sınırlı düzeyde incelenmektedir. Dahası Mahkeme, sosyoekonomik konularda taraf devletlere geniş bir takdir marjı tanıyarak sıkı bir denetimden kaçınmaktadır. Esasen Mahkemenin liberal haklar çerçevesinde faaliyet gösteren uluslararası bir koruma organı olması nedeniyle bu durum doğal karşılanmalıdır.

Ulusal bireysel başvuru sistemindeyse AYM, Anayasa'daki kapsam formülünü dar bir biçimde anlamlandırarak sosyal haklar konusunda İHAM içtihadını örnek almakta hatta kimi zaman onun gerisine düşmektedir. Bu itibarla, sosyoekonomik konularda maliyet temelli gerekçelerle yetkili makamlara geniş bir takdir alanı tanımakta ve Anayasa'nın sosyal yönüne sosyal haklar lehine anlamlı ve tutarlı bir işlev atfetmemektedir. Böylesi bir yaklaşım, sosyal devlet ilkesine dayalı bir Anayasa tarafından yetkilendirilen AYM'nin konumuyla ve Sözleşme'de yer alan asgari eşik ilkesiyle bağdaşmamaktadır.

Kapsam formülüne yüklenen tarihsel anlama ve maliyet odaklı kaygılara rağmen, sosyal hakların bireysel başvuru yolunda güçlendirilmesine yönelik öneriler geliştirmek mümkündür. Anayasa'daki kapsam formülü sosyal hakları sistemden peşinen dışlamamaktadır. Formülün esnek yapısı, amaca ve İHAM içtihatlarının anlamlandırılma biçimine göre sosyal hakların değişen şekil ve düzeylerde korunmasına imkân tanımaktadır: (i) Strazburg'a giden başvuruları azaltma amacıyla sınırlı bir yaklaşım, İHAM içtihatlarının daha yakından izlenmesini ve dolaylı koruma düzeyinde bu standartların gerisine düşülmemesini gerektirir. (ii) Dolaylı koruma yaklaşımının Anayasa'nın bütünselliği ve sistematik yorumu ışığında uygulanması, Mahkemenin sosyoekonomik içerikli davaları Anayasa'nın sosyal hükümleri ve başvuruçuların sosyoekonomik gerçeklikleriyle birlikte değerlendirmesini zorunlu kılar. (iii) Anayasa'daki kapsam formülünün esnek niteliği, İHAM içtihatlarında ele alınan sosyal hakların, doğrudan

Anayasa'daki karşılıkları çerçevesinde bireysel başvuruya konu edilmesine imkân tanımaktadır. Böylece sosyal haklar, klasik hakların gölgesinde kalan yardımcı haklar olmaktan çıkarak bağımsız bir normatif değer kazanır. Bu yönüyle – her ne kadar kapsam formülünün tarihsel yorumunu zorlasa da – üçüncü seçenek hem insan haklarının hem de Anayasa'nın bütünselliğinin sağlanması bakımından en ideal çözümdür.

Sosyal hakların yargılanabilirliği ve bireysel başvuruya konu edilebilirliği bakımından diğer bir temel sorun, bu hakların maliyet gerektiren niteliği ile normatif varlığı arasındaki gerilimdir. BM ESKHK'nin, GAAYM'nin makullük testinden esinle benimsediği model, bu sorunun prosedürel ve hesap verilebilirliğe dayalı bir denetim biçimiyle aşılabileceğini göstermektedir. Bu model, sosyal hakların gerektirdiği maddi yükümlülükleri doğrudan dayatmaktan ziyade, karar alım süreçlerinde hak öznelerinin somut koşullarının dikkate alınıp alınmadığını, alınan tedbirlerin ölçülülüğünü ve gerekçelendirilmesini denetlemeye yöneliktir. Böylelikle sosyal hakların normatif gücü korunurken, siyasi mercilerin politika belirleme yetkisine doğrudan müdahale edilmemektedir. Böyle bir yöntem, AYM'nin sosyal hakları mali kaygıların gölgesinde bırakan yaklaşımının aksine, sosyal devlet ilkesiyle maliyet sınırı arasında Anayasa'nın bütünselliğine uygun bir “pratik uyum” sağlar.

KAYNAKÇA

- Algan, Bülent: Ekonomik Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması, 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2007.
- Anayasa Mahkemesi, T.C.: Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli), Epa-Mat, 2021.
- Atasayan, M. Gözde: Sosyal Hakların Yargısallaştırılması, İstanbul: Aristo Yayınevi, 2023.
- Bates, Ed: "The Birth of the European Convention on Human Rights—and the European Court of Human Rights", Jonas Christoffersen/Mikael Rask Madsen (Ed.), The European Court of Human Rights between Law and Politics, New York: Oxford University Press, 2011, ss. 17-42.
- : The Evolution of the European Convention on Human Rights, New York: Oxford University Press, 2010.
- Bayra, Ersin: "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Yoluyla Sosyal ve Ekonomik Hakların Dolaylı Olarak Korunması Üzerine Değerlendirmeler", İstanbul Medeniyet Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 8, S. 1, 2023, ss. 63–113.
- Bossuyt, Marc: "Should the Strasbourg Court Exercise More Self-Restraint? On the Extension of the Jurisdiction of the European Court of Human Rights to Social Security Regulations", Human Rights Law Journal, C. 28, 2007, ss. 321-332.
- Brems, Eva: "Human Rights: Minimum and Maximum Perspectives", Human Rights Law Review, C. 9, S. 3, 2009, ss. 349-372.
- : "Indirect Protection of Social Rights by the European Court of Human Rights", Daphne Barak-Erez/Aeyal M. Gross (Ed.), Exploring Social Rights: Between Theory and Practice, Portland: Hart Publishing, 2007, ss. 135-167.
- Bulut, Nihat: "Sosyal Hakların Anayasa Mahkemesi Tarafından Bireysel Başvuru Yoluyla Korunabilme İmkânı: İnsan Haklarının Bütünlüğü İlkesi Çerçevesinde Bir İnceleme", Anayasa Yargısı, C. 41, S. 2, 2025, ss. 1-51.
- Council of Europe: Annual Report 2023 of the European Court of Human Rights, 2024.
- : Collected Edition of the "Travaux Préparatoires": Volume I, The Hague: Martinus Nijhoff, 1975.
- : Collected Edition of the "Travaux Préparatoires": Volume II, The Hague: Martinus Nijhoff, 1975.
- : Collected Edition of the "Travaux Préparatoires": Volume IV, The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1977.
- : Collected Edition of the "Travaux Préparatoires": Volume VII, The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1985.
- Croquet, Nicolas A. J.: "The European Court of Human Rights' Norm-creation and Norm-limiting Processes: Resolving a Normative Tension", Columbia Journal of European Law, C. 17, S. 2, 2011, ss. 307-373.
- Dahlberg, Maija: "Should Social Rights Be Included in Interpretations of the Convention by the European Court of Human Rights?", European Journal of Social Security, C. 16, S. 3, 2014, ss. 252-276.
- Dericiler, Özge Yücel: "AİHM İçtihatları Çerçevesinde Özel Hayata ve Aile Hayatına Saygı Gösterilmesi Hakkı Bağlamında Sağlık Hakkının Korunması", Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu IV Bildiriler, İstanbul: Petrol-İş Yayı, 2014, ss. 367-384.
- : Sosyal Haklar ve İnsan Hakları Hukuku Çerçevesinde Devletin Yükümlülükleri: Refah Devletinin Krizi Ekseninde Bir İnceleme, 1. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2014.
- Ertan, İzzet Mert: Sosyal Hakların Uluslararası Korunması ve Avrupa Sosyal Şartı Sistemi, İstanbul: Beta Yayınları, 2015.
- European Court of Human Rights: "Guide on the case-law of the European Convention on Human Rights: Social Rights", 2025, https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_social_rights_eng
- Fredman, Sandra: Human Rights Transformed: Positive Rights and Positive Duties, Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Frowein, Jochen Abr.: "European Integration Through Fundamental Rights", University of Michigan Journal of Law Reform, C. 18, 1984, ss. 5-27.
- Gerards, Janneke: "Article 53 ECHR and Minimum Protection by the European Court of Human Rights", European Convention on Human Rights Law Review, C. 3, S. 4, 2022, ss. 451-480.

- : General Principles of the European Convention on Human Rights, New York: Cambridge University Press, 2019.
- : “Margin of Appreciation and Incrementalism in the Case Law of the European Court of Human Rights”, *Human Rights Law Review*, C. 18, 2018, ss. 495-515.
- : “The European Court of Human Rights and the National Courts: Giving Shape to the Notion of ‘Shared Responsibility’”, Janneke Gerards/Joseph Fleuren (Ed.), *Implementation of the European Convention on Human Rights and of the Judgments of the ECtHR in National Case Law*, Cambridge: Intersentia, 2014, ss. 13-95.
- Göztepe, Ece: “Türkiye’de Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru Hakkının (Anayasa Şikâyeti) 6216 Sayılı Kanun Kapsamında Değerlendirilmesi”, *Anayasa Hukuku Dergisi*, S. 95, 2011, ss. 13-40.
- Harris, David vd.: *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku*, çev. Mehveş Bingöllü Kılıcı/Ulaş Karan, 4. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2021.
- International IDEA: *Social and Economic Rights*, 2. Baskı, Stockholm: International IDEA, 2017.
- İnceoğlu, Sibel: *Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru Türkiye ve Latin Modelleri*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2017.
- : *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı*, İstanbul: Beta Yayınları, 2013.
- Kaboğlu, İbrahim: “Anayasa’da Sosyal Haklar Alanı ve Sınırları”, *Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu II Bildiriler*, İstanbul: Petrol-İş Yayını, 2010, ss. 43-60.
- Karan, Ulaş: “Sosyal Hakların Güçlendirilmesi Açısından Bir İmkan: ‘Bütüncül Yaklaşım’”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 40, S. 3, 2007, ss. 31-62.
- Kethüda, Enes: “Bireysel Başvuru Mekanizmalarında Özel Yaşama Saygı Hakkı-Çalışma Hakkı İlişkisi”, *Trabzon Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 1, 2025, ss. 104-142.
- : “Sosyal Güvenlik Hakkının Bireysel Başvuru Yoluna Konu Edilebilirliği”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 173, 2024, ss. 95-155.
- Koch, Ida Elisabeth: “Dichotomies, Trichotomies or Waves of Duties?”, *Human Rights Law Review*, C. 5, S. 1, 2005, ss. 81-103.
- : “Economic, Social and Cultural Rights as Components in Civil and Political Rights: A Hermeneutic Perspective”, *The International Journal of Human Rights*, C. 10, S. 4, 2006, ss. 405-430.
- : *Human Rights as Indivisible Rights: The Protection of Socio-Economic Demands under the European Convention on Human Rights*, Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2009.
- Landau, David: “The Reality of Social Rights Enforcement”, *Harvard International Law Journal*, C. 53, S. 1, 2012, ss. 189-247.
- Leijten, Ingrid: *Core Socio-Economic Rights and the European Court of Human Rights*, Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Lestas, George: *A Theory of Interpretation of the European Convention on Human Rights*, Oxford: Oxford Academic, 2007.
- : “The ECHR as a Living Instrument: Its Meaning and Legitimacy”, Andreas Føllesdal/Birgit Peters/Geir Ulfstein (Ed.), *Constituting Europe: The European Court of Human Rights in a National, European and Global Context*, Cambridge: Cambridge University Press, 2013, ss. 106-141.
- Liebenberg, Sandra: “Between Sovereignty and Accountability: The Emerging Jurisprudence of the United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights Under the Optional Protocol”, *Human Rights Quarterly*, C. 42, S. 1, 2020, ss. 48-84.
- : “Reasonableness Review”, Malcolm Langford/Katharine G. Young (Ed.), *The Oxford Handbook of Economic and Social Rights*, Oxford: Oxford University Press, 2022, <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197550021.013.48>.
- : “Socioeconomic Rights in the Constitutional Court – Taking Stock at 30”, 2025, <https://tinyurl.com/2sb7vare>.

- : “Socio-Economic Rights: Revisiting the Reasonableness Review / Minimum Core Debate”, Stu Woolman/Michael Bishop (Ed.), *Constitutional Conversations*, Cape Town: Pretoria University Law Press, 2008, ss. 303-330.
- Mantouvalou, Virginia: “The Case for Social Rights”, Conor Gearty/Virginia Mantouvalou (Ed.), *Debating Social Rights*, Oxford: Hart Publishing, 2010, ss. 1-32.
- Nazım, Elif Kocakuşaklı: “Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuruda Sosyal Hakların Korun(a)maması”, Korkut Kanadoğlu/Ahmet Mert Duygun/Erdi Yetkin (Ed.), *Genç Hukukçuların Perspektifinden İnsan Hakları Hukuku*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2025, ss. 101-160.
- O’Cinneide, Colm: “A Modest Proposal: Destitution, State Responsibility and the European Convention on Human Rights”, 2008, <https://tinyurl.com/yc57txtj>.
- Oder, Bertil Emrah: *Anayasa Yargısında Yorum Yöntemleri*, İstanbul: Beta Yayınları, 2010.
- Öncü, Gülay Arslan: *Sosyal Devlet ve Küreselleşme Ekseninde Haksız İşten Çıkarılmama Hakkı: UÇÖ – (GG) ASŞ – AİHS*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2022.
- Palmer, Ellie: “Beyond Arbitrary Interference: The Right to a Home? Developing Socio-Economic Duties in the European Convention on Human Rights”, *Northern Ireland Legal Quarterly*, C. 61, S. 1, 2010, ss. 225-244.
- Rainey, Bernadette vd.: *The European Convention on Human Rights*, 7. Baskı, Oxford: Oxford University Press, 2017.
- Remiche, Adélaïde: “Yordanova and Others v. Bulgaria: The Influence of the Social Right to Adequate Housing on the Interpretation of the Civil Right to Respect for One’s Home”, *Human Rights Law Review*, C. 12, S. 4, 2012, ss. 787-800.
- Rozakis, Christos L.: “The European Judge as Comparatist”, *Tulane Law Review*, C. 80, S. 1, 2005, ss. 257-280.
- Sağlam, Fazıl: “Anayasa Mahkemesi’nin Ürettiği Yapay Bir Kavram: ‘Ortak Koruma Alanı’”, Prof. Dr. Metin Günday Armağanı, C. 2, Ankara: Atılım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 2020, ss. 1101-1164.
- : “Anayasa Şikâyeti – Anlamı, Kapsamı ve Türkiye Uygulamasında Olası Sorunlar”, Ece Göztepe/Aykut Çelebi (Haz.), *Demokratik Anayasa: Görüşler ve Öneriler*, İstanbul: Metis Yayınları, 2012, ss. 418-466.
- Scott, Craig: “Interdependence and Permeability of Human Rights Norms: Towards a Partial Fusion of the International Covenants on Human Rights”, *Osgoode Hall Law Journal*, C. 27, S. 3, 1989, ss. 769-878.
- Shue, Henry: *Basic Rights: Subsistence, Affluence and U.S. Foreign Policy*, New Jersey: Princeton University Press, 1980.
- Sumption, Jonathan: *Mahkemelerin Yükselişi: Yasamanın Gerileyişi ve Hukuk Üzerine*, çev. Anıl Aygen, Ankara: Lykeion Yayıncılık, 2021.
- Şahin, Battal Niyazi: “Anayasa Mahkemesi’nin Sosyal Hakların Korunmasına İlişkin Yaklaşımı”, *Kocaeli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 31, 2025, ss. 1-49.
- Şirin, Tolga: “Bir İhtimal Daha Var O da Ölmek mi Dersin? (Sosyal İnsan Haklarının Anayasa Şikayeti Yoluyla Dava Edilebilirliği Lehine Tezler ve Öneriler)”, *Sosyal İnsan Hakları Ulusal Sempozyumu IV Bildiriler*, İstanbul: Petrol-İş Yayını, 2014, ss. 341-366.
- : “Takdir Marjı Doktrini ve Türkiye Anayasa Mahkemesi Açısından Anlamı”, *Anayasa Hukuku Dergisi*, C. 2, S. 3, 2013, ss. 358-399.
- : *Türkiye’de Anayasa Şikâyeti: İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi ve Almanya Uygulaması ile Mukayeseli Bir İnceleme*, 1. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2013.
- Warbrick, Colin: “Economic and Social Interests and the European Convention on Human Rights”, Mashood Baderin/Robert McCorquodale (Ed.), *Economic, Social, and Cultural Rights in Action*, Oxford: Oxford Academic, 2007, ss. 241-256.
- Yaylacı, Nurten: “Tıbbî İhmal: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi Kararları Çerçevesinde Bir İnceleme”, *Terazi Hukuk Dergisi*, C. 17, S. 186, 2022, ss. 110-129.
- Yolcu, Serkan: *Anayasa Yargısında Sosyal Hakların Korunması*, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018.